

1921 TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU'NUN YAPIMI BAĞLAMINDA TBMM'NİN KURUCU SIFATI

*The Founder Title of GNAT in the Context of the Building of the Law of the
Fundamental Organization 1921*

Emre GEZER*

Özet

Bu makalenin konusu, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu kabul eden TBMM'nin kurucu iktidar niteliğinin incelenmesidir. Makalede öncelikle sorunlar dizgesi olarak adlandırdığımız sürecin hazırladığı ve yeni devletin üzerinde inşa edileceği siyasal ve sosyolojik temeller ortaya konmuş ve ardından kurucu iktidar kavramı anayasa hukuku öğretisi bağlamında ele alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin çöküşü, üç temel erkin etkinliklerini yitirmeleri bakımından incelenmiştir. Türkiye Devleti'nin kuruluşu ise Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü odağında, TBMM'nin kuruluşunun ardından yaşanan anayasasızlaştırma öncül süreciyle ve devlet şeklinin belirlenmesi ardıl süreciyle birlikte incelenmiştir. Makaleye konu olan sürecin tarihi değeri, göreve başlarken TBMM'ye atfedilen "kurtarıcı" sıfatının zamanın şartları içerisinde "kurucu" sıfatına evrilmesidir. Bu tarihi vakadan elde ettiğimiz verilerle anayasa hukuku öğretisinde ulaştığımız sonuç ise Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu kabul eden ve bu eylemi ile Türkiye Devleti'ni kuran TBMM'nin, mevcut bir devletin kuruluşunu yenileyen asli kurucu iktidar sıfatıyla görev yaptığı tespitidir.

Anahtar sözcükler: Anayasa, asli kurucu iktidar, anayasasızlaştırma, TBMM, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu.

Absract

The topic of this article is to examine the constituent power attribute of GNAT which accepted the Law of the Fundamental Organization 1921. In the article, primarily, the political and sociological basis on which the new state will be built and which was prepared by the process we named as the system of problems were revealed, and then, the notion of constituent power was discussed in the context of constitutional law. The corruption of the Ottoman Empire was examined in terms of three powers that lost their

➤ *Bu makale Etik Kurul iznine tabi değildir/This article is not subject to Ethics Committee permission.*

➤ *Makale Geliş Tarihi/Article Received Date: 20.02.2022*

➤ *Yayın Kurulu Kabul Tarihi/Editorial Board Acceptance Date: 16.06.2022*

* Cumhuriyet Savcısı, Isparta Adliyesi, emregezer35@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-1465-4075>

effectiveness. And the foundation of the State of Turkey was examined along with the consecutive processes of the initial process of non-constitutionalization experienced after the foundation of GNAT and the determination of the regime and the form of the state within the scope of the acceptance of the Law of the Fundamental Organization 1921. The historical value of the process that is discussed in the article is the evolution of the title of “savior” which was attributed to GNAT at the beginning of its duty into the title of “founder” within the conditions of the time. The result we reached in the teaching of constitutional law with the data we obtained from this historical event is the determination that GNAT, which accepted the Law of the Fundamental Organization 1921 and has founded the State of Turkey with this act, functions with the attribute of primary constituent power renovating the foundation of an existing state.

Keywords: Constitution, primary constituent power, non-constitutionalization, GNAT, the Law of Fundamental Organization.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'ne sonuncu siyasi baharını yaşatan II. Meşrutiyet'in ilanı, kısa süre içerisinde yerini, sonu devletin çöküşü ile tamamlanacak bir sorunlar dizgesine bırakmıştır. Bu dizge neredeyse kesintisiz olarak savaşlarla ve kayıplarla sürmüştür; nihayetinde anavatan topraklarının işgaliyle sonuçlanmıştır. Tarihin Türk halkını karşı karşıya bıraktığı bu zorlu süreç, aynı zamanda Türk halkının bu durum karşısında ortaya koyacağı eylemsel reaksiyonun da hazırlayıcısı olmuştur. Yıkılmakta olan devleti kurtarmaya odaklı çözüm ve restorasyon projeleri ile geçen önceki yüzyılın aksine yeni yüzyılın yarattığı yeni “düşünce” ve “kadro” unsurları, bu eylemsel reaksiyonun istikametini eski devleti kurtarmaktan uzaklaştırarak yeni bir devlet kurmaya yönelmiştir. Bu yeni yönelimi inşa eden düşünce unsuru “Türk ulusu sezgisi”, kadro unsuru ise “genç subaylar” olmuştur¹.

Osmanlı topraklarında yeni bir devlet kurma idealinin görünür hale gelmesi, aynı zamanda dünyaya da yeni bir düzen getirecek olan Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlandığı döneme rast gelmektedir. Nitekim savaş sonrasında dair “Nasıl bir Osmanlı Devleti?” sorusunun cevabı için bu dönemde karşılıklı iki ana aktör olarak İtilaf Devletleri ve Osmanlı Devleti'nin yeni devlet tezleri mevcut iken Osmanlı Devleti'nin ortaya koyduğu tezin toplumsal meşruiyet kazanamaması öncelikle yerel hareketler odağında yeni bir tez doğmasına neden olmuştur. Bu hareketlerin kısa sürede bütünleşerek yekvücut olması ise nihayetinde kazanacak olan ulusal devlet tezinin ortaya çıkmasını sağlamıştır². Ulusal devlet tezi bu bakımdan dramatik bir geçmişe sahiptir. Öncesi de bulunmakla birlikte II. Meşrutiyet'in ilan edildiği ve bu tezin ifade edilmeye başlandığı 1908 yılından itibaren 1918 yılına dek yaşanan yaklaşık on yıllık sorunlar dizgesi süreci, bu tezin üzerinde inşa edildiği düşünce unsuru olan Türk ulusu

¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Hazırlayan: Ahmet Kuyaş) (26. Baskı, Yapı Kredi 2018) 393.

² Bülent Tanör, *Türkiye'de Kongre İktidarları (1918-1920)*, (4. Baskı, Yapı Kredi 2016) 17.

sezgisinin de asıl doğduğu dönemdir. Zira bu dönemde hürriyetin ilanının yarattığı coşkun heyecan, Türkçülük akımının etkisiyle ve artık devleti kurtarma çabalarındaki yalnızlık duygusu içerisinde, kurtuluş fikrinin yalnızca Türk ulusu odağında gerçekleşeceği düşüncesini yeşertmiştir. Falih Rıfkı Atay bu durumu “Bizler, dediğim gibi, Türkçülükle idealsiz kalmaktan ve boşlukta sallanmaktan kurtulmuştuk”³ sözleriyle ifade etmiştir. Hürriyetin ilanında etkin rol oynayan ve Türk ulusu sezgisinin toplum tarafından benimsenmesinde de öncü konumda bulunan genç subaylar⁴, bu yeni fikirleri gereği, padişaha sadakati temel prensip olarak kabul eden geleneksel düzenin komutanlarından farklı olarak büyük ölçüde sadakat duygularını gelecekteki Türk ulusuna yöneltmişlerdir. Bu durum, onları ulusal devlet tezinin müstakbel kadrosu haline getirmiştir⁵.

Yerel kongre hareketleri, sorunlar dizgesi karşısında Türk halkının ortaya koyduğu eylemsel reaksiyonun ilk aşaması olmuştur. Nitekim Türk halkı, bu dizgenin sonuna dek yaşanan diğer tüm kayıplara rağmen anavatan kabul ettikleri Anadolu ve Doğu Trakya topraklarının henüz elden çıkmaması nedeniyle bu durum karşısında bir reaksiyon göstermeksizin yalnızca doğal-ulusal sınırlara geri çekilmekle yetinmiştir. Ancak bu dizgenin son aşaması olan Mondros Ateşkes Antlaşması sonucu anavatan topraklarının da işgal edilmeye başlanması ve dolayısıyla artık gidebilecekleri başka bir yurtlarının kalmayışı, Türk halkını bu dizge karşısında inisiyatif ele almaya zorlamıştır. Yüzyıllar boyunca yalnızca vergi mükellefi olarak reaya statüsünde yaşayıp Tanzimat ile birlikte tebaa statüsüne yükselen, II. Meşrutiyet ile vatandaşlık yolunda önemli bir aşama kaydeden ve fakat halen kamu sorunlarına yönelik çözüm arayışlarından çok uzakta bulunan halkın bizzat eylemsel bir reaksiyon göstermesi, siyasallaşma olgusuna⁶ yol açmıştır. Siyasallaşan halk ise ulusal devlet tezinin düşünce ve kadro unsurlarının ardından ihtiyaç duyduğu son şey olan “kitle” unsurunun oluşumunu sağlamıştır. Böylece yeni bir devlet arayışında düşünce, kadro ve kitle unsurları ana hatlarıyla hazır hale gelmiştir. Artık ihtiyaç duyulan şey, Stanley Lane-Poole’nin henüz 19. yüzyılda gerçekçi bir öngörü ile ifade ettiği gibi bu arayışın yönünü tayin edip hareketi organize edecek olan bir liderdir:

“Türklerin sade, kanaatli, dürüst insan olarak aslanlar gibi dövuştükleri iyi günlere tekrar kavuşacaklarına inananlar vardır. Türk milletinde, hâlâ bunu yapacak cevher ve faziletler bulunmaktadır. Fakat liderleri nerededir? Milleti bu kurtuluş yoluna götürececek bu kahraman çıkıncaya kadar böyle bir uyanış ve dirilişten bahsetmek bir hayaldir”⁷.

³ Falih Rıfkı Atay, *Batış Yılları*, (Pozitif 2012) 91.

⁴ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, (Bilgi 1974) 178.

⁵ Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, (Cilt: I) (İkinci Basım, Cem 1992) 601.

⁶ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, (19. Baskı, Yapı Kredi 2010) 226.

⁷ Stanley Lane-Poole, *The Story of the Nations: The Story of Turkey*, (T. Fisher Unwin 1893) 365.

1. KURUCU İKTİDAR KAVRAMI

İlk yazılı anayasalar olan 1787 tarihli Birleşik Devletler Anayasasının ve Fransa'nın 1791 Anayasasının yapım süreçlerinde yaşanan anayasayı yapma ve değiştirme yetkisine dair tartışmalar, kurucu iktidar teorisinin ortaya çıkmasına neden olmuştur⁸. Parlamento geleneği daha eski olmasına rağmen bu teorisin kökenini İngiliz kamu hukukundan almaması, bu geleneğin parlamentonun her zaman her şeyi yapabileceği düşüncesine dayanmasından kaynaklanmaktadır⁹. Nitekim hukuk tarihinde “kurucu iktidar” kavramı ilk kez, Fransız Devrimi'nin hemen ardından Anayasa Komitesi üyesi olarak görev yapan ve bir anayasanın her şeyden önce bir kurucu iktidara dayanması gerektiğini ortaya koyan Emmanuel-Joseph Sieyès tarafından 1789 yılında ifade edilmiştir. Böylece anayasanın devletin hukuk düzeninin yaratıcısı olarak kabul edilmesi, iktidarın öncelikle bu başlangıç noktasına göre kurucu iktidar ve kurulmuş iktidar olarak iki başlık altında ele alınmasına yol açmıştır¹⁰. Bu bağlamda hukuki bir kurum olarak devletin kuruluş şartlarını ve ilkelerini belirleyen güç, kurucu iktidar; kurucu iktidarın yaptığı anayasa ile hukuki ve siyasi statüleri belirlenen devlet organları ise kurulmuş iktidar olarak tanımlanmıştır¹¹.

Kurucu iktidarın ilk görünüş şekli, en genel anlamıyla anayasayı yapma iktidarı olarak tanımlanan asli kurucu iktidardır¹². Anayasa Mahkemesi asli kurucu iktidar kavramını şu şekilde tanımlamıştır: “*Ülkenin siyasal rejiminde çeşitli etkenlere dayalı olarak ortaya çıkan kesintilerin ürettiği ve ortaya çıkış biçimi itibariyle hukuksal çerçeve dışında yer alan, yeni hukuksal düzenin temel esaslarının ne olacağını belirleyen anayasa koyucu iradedir*”¹³. Asli kurucu iktidarın hukuki niteliği öğretide oldukça tartışmalıdır. Pozitivistler asli kurucu iktidarın hukuk dışı bir olgu olduğunu öne sürerken doğal hukuk kuramını savunanlar ise bu iktidarı hukuki bir olgu olarak ele almıştır. Asli kurucu iktidarın hukuk dışı niteliğinin gerekçesi, devletin oluşumu ya da anayasasının yapımı süreçlerinin kendilerinden önce belirlenmiş herhangi bir hukuk kuralına bağlı bulunulmaksızın fiili bir olgu olarak gerçekleşmesi

⁸ Cem Eroğul, *Anayasayı Değiştirme Sorunu*, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 1974) 21-29; Osman Can, “Anayasayı Değiştirme İktidarı ve Denetim Sorunu” (2007) 62(03) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 101, 105; Yavuz Atar, *Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı*, (Mimoza 2000) 164.

⁹ Kemal Gözler, *Kurucu İktidar*, (2. Baskı, Ekin 2016) 18.

¹⁰ Gözler (n 9) 22.

¹¹ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, (10. Baskı, Yetkin 2009) 157; Hayati Hazır, *Anayasa Hukuku*, (Alter 2004) 48; Hüseyin Nail Kubalı, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasal Rejimler*, (İÜHF 1971) 96; İbrahim Ö. Kaboğlu, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, (5. Baskı, Legal 2009) 27.

¹² Kemal Gözler, *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*, (8. Baskı, Ekin 2015) 40.

¹³ Anayasa Mahkemesi, 05/06/2008 tarih ve E.2008/16, K.2008/116 sayılı Karar, Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, 2(45) 1231.

odağında açıklanmıştır¹⁴. Kemal Gözler, bir hukuk normunun adillik, geçerlilik ve etkinlik değerlendirmelerine tabi tutulabileceği ve fakat hukukiliğin asıl kriterinin, normun bir hukuk düzeninin parçası olup olmadığı anlamına gelen “geçerlilik” olduğu düşüncesini bu gerekçeye dayanak olarak göstermiştir¹⁵. Asli kurucu iktidarın hukuki niteliği ise bütüncül nitelik göstermeyen gerekçelerle açıklanmıştır. Örneğin Georges Burdeau, asli kurucu iktidarın ortaya çıkmasına neden olan devrimlerin salt kuvvet olayı olmaması ve eski düzenin hukukunu kesintiye uğratmaksızın yapısını dönüştürmesiyle bu iktidar şeklinin hukuki nitelik kazandığını ileri sürmüştür¹⁶. Hüseyin Nail Kubalı ise devrimin yürürlükteki anayasaya karşı yapılmış olmasından ötürü yasallıktan mahrum olmasına rağmen hak ve adalet fikrine dayanması durumunda meşruluk kazanacak olması ve bu nedenle de başarıya ulaşır ulaşmamasından bağımsız olarak kendiliğinden bir hukuki değere sahip olduğu gerekçesiyle asli kurucu iktidarın hukuki niteliğini açıklamıştır¹⁷. Mustafa Erdoğan, asli kurucu iktidarın ne tümüyle hukuk dışı ne de hukuki bir güç olduğu görüşünü, işlevinin doğası gereği kendisini bağlayan bir anayasal düzenlemenin olmaması ve beraberinde hukukun genel ilkelerinden ve evrensel insan haklarından bağışık hareket edilemeyeceği gerekçesiyle açıklamıştır¹⁸.

Bizim görüşümüzce asli kurucu iktidarın hukuki ya da hukuk dışı niteliğinin tespiti için öncelikle bu nitelik değerlendirmesindeki referans verinin tespit edilmesi gerekir. Pozitivistlerin ifade ettiği gibi bir normun hukuk dışı ya da hukuka ait olduğuna dair tespit, aidiyet unsuru üzerinden yapılabilir. Bir normun hukuk düzenine aidiyeti ise kendisinden önceki başka bir norma dayanarak düzenlenmiş olması ile mümkündür. Biçimsel geçerliliği ifade eden bu durum, normun ontolojik dayanağını oluşturur ve ampirik yöntemle incelendiği için aynı zamanda bilimsel bir tespit ortaya koyar. Hukuk düzenine ait bir normun sınırları, onun dayanağı olan normla belirlenmiş olmasından ötürü öngörülebilir niteliktedir. Oysaki asli kurucu iktidar ancak a posteriori olarak, yani deneyimlemenin ardından analiz edilebilir. Bu durum, asli kurucu iktidarın fiili bir olgu olduğuna işaret etmektedir. Bu gerekçeler ışığında asli kurucu iktidarı; çeşitli nedenlerle oluşmuş hukuk boşluğu ortamında ortaya çıkan, daha önceden belirlenmiş pozitif bir hukuk kuralı ile bağlı bulunmaksızın devletin hukuki ve siyasi kuruluş statüsünü belirleyerek anayasasını hazırlayan hukuk dışı bir güç olarak tanımlamak mümkündür.

¹⁴ Eroğul (n 8) 23; Kaboğlu (n 11) 80-81; Süheyl Batum, *99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa*, (On İki Levha 2009) 40.

¹⁵ Gözler, *Kurucu* (n 9) 48-53.

¹⁶ Aktaran: Gözler, *Kurucu* (n 9) 28-30.

¹⁷ Kubalı (n 11) 99.

¹⁸ Mustafa Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, (Dördüncü Baskı, Orion 2007) 89; Mustafa Erdoğan, *Anayasal Demokrasi*, (12. Baskı, Siyasal 2015) 51.

Kurucu iktidarın ikinci görünüş şekli ise en genel anlamıyla anayasayı değiştirme iktidarı olarak tanımlanan tali kurucu iktidardır. Asli kurucu iktidarın aksine, öğretide tali kurucu iktidarın hukuki bir iktidar olduğuna yönelik görüş birliği mevcuttur¹⁹. Zira tali kurucu iktidar anayasa değişikliğini yürürlükte olan anayasanın öngördüğü usuller doğrultusunda gerçekleştirmektedir. Bu nedenle tali kurucu iktidar, hukuki statüsü bakımından aynı zamanda asli kurucu iktidarın kurduğu bir kurulmuş bir organ statüsündedir. Bununla birlikte işlevi bakımından ise kurucu yetki kullanması suretiyle diğer kurulmuş organların üzerinde ve asli kurucu iktidar ile eşdeğerde bulunmaktadır²⁰. Tali kurucu iktidarın hukuki bir iktidar olmasının temel gerekliliği olarak şekli yönden sınırlılığı genel kabul görmekle birlikte maddi yönden sınırlılığı ise öğretide tartışmalıdır²¹. Bu iktidar türünün maddi yönden sınırlılığını savunanların gerekçeleri, yapılan değişikliğin anayasa üstü normlara, anayasa içi hiyerarşiye²² ya da anayasanın özüne²³ uygun olması gibi gerekliliklere dayanmaktadır²⁴. Karşıt görüş ise objektif şekilde tanımlaması mümkün olmayan anayasa üstü normların ya da asli kurucu iktidar tarafından sınırlayıcı niteliği tespit olunmayan bazı anayasa maddelerinin tali kurucu iktidarı maddi yönden sınırlayamayacağı gerekçesine dayanmaktadır²⁵. Bizim görüşümüz de aynı gerekçeyle tali kurucu iktidarın maddi yönden ancak asli kurucu iktidar tarafından somut olarak belirlenmiş istisnai durumlarda sınırlanabilir olduğu, bir diğer deyişle maddi yönden kural olarak sınırsız olduğudur.

Asli kurucu iktidar kavramının mantığına yönelik geleneksel yorum, yeni hukuk düzeninin kuruluşu esnasında eski hukuk düzeninin ortadan kalktığı ya da hukuki boşluk oluştuğu varsayımlarına dayanmaktadır²⁶. Her ne kadar öğretide, bazı modern anayasalarda yeni bir anayasa yapımı için gereken süreç başlangıcının ya da yeni anayasayı yapacak olan organın düzenlenmesinin hukuki boşluk varsayımıyla çelişki yarattığına dair bir görüş bulunsada, kanaatimizce bu görüş yerinde değildir. Zira bir anayasada bu hususlara dair hüküm bulunması, yalnızca asli kurucu iktidar işlevini yerine getirecek organı belirlemiş ve bu asli kurucu iktidar organının ortaya çıkış yöntemine yasallık

¹⁹ Batum (n 14) 115; Eroğul (n 8) 25; Kubalı (n 11) 100-101.

²⁰ Gözler, *Kurucu* (n 9) 119-121.

²¹ Hazır (n 11) 52.

²² Mehmet Turhan, "Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri" (1976) 33(1) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 63, 69.

²³ Aktaran: Osman Can, *Kurucu İktidar*, (Alfa 2013) 68; Batum (n 14) 41.

²⁴ Gözler, *Kurucu* (n 9) 133.

²⁵ Can, *Kurucu* (n 23) 201-202; Gözler, *Kurucu* (n 9) 134-135; Erdoğan, *Anayasal Demokrasi* (n 18) 60-62; Engin Şahin, *Kurucu İktidar Politik Bir Yaklaşım*, (On İki Levha 2013) 167.

²⁶ Batum (n 14) 40-41; Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, (13. Bası, Beta 2009) 156; Erdoğan, *Anayasal Demokrasi* (n 18) 89.

kazandırmış olur²⁷. Oysaki asli kurucu iktidarın sınırsızlığı ve hukuki boşluk, bu organın anayasal olarak oluşması anından itibaren yine başlar. Nitekim asli kurucu iktidarı sınırlayan bir düzenleme, eşyanın doğasına aykırıdır²⁸. Öğretide, hukuki boşluğun oluşumu bakımından asli kurucu iktidarın iki şekilde ortaya çıktığı ileri sürülmüştür²⁹. Milli devletlerin ilk kez kuruluşu, sömürgelelik sonrası bağımsızlığa kavuşma, savaş sonrası yeni devletlerin kuruluşu, mevcut devletlerin bölünmesi ya da birleşmesi gibi örneklerde asli kurucu iktidarlar yeni bir devlet kurmaktadır³⁰. Mevcut devletin kuruluşunu yenileyen asli kurucu iktidarlar ise geçmişten beri sürmekte olan bir hukuk boşluğu ortamında oluşmamakta; hukuk boşluğunu kendileri yaratmaktadır. Bu görüş, öğretide şu şekilde ifade edilmiştir:

“...mevcut bir devletin kuruluşunu yenileyen aslı kurucu iktidar, doğrudan doğruya hukuk boşluğu ortamında belirmez. Bu durumda ortada bir anayasa, bir hukuk düzeni vardır. Devrim ya da savaş sonrası gibi bir durumda ortaya çıkan kurucu iktidar, önce siyasal rejimi yıkar; “anayasayı ilga” (abrogation de constitution) eder; hukuk boşluğu yaratır. Diğer bir ifadeyle “hukukun sıfır noktası”na inilir. Sonra bu boşluk yeni bir anayasa yaparak doldurulur. Asli kurucu iktidar, bu halde yepyeni bir devlet kurmaz; devletin kuruluşunu yeniler; siyasal rejimi değiştirir”³¹.

2. ESKİ DEVLETİN ÇÖKÜŞÜ

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından itibaren 23 Nisan 1920 tarihinde TBMM'nin açılışına dek geçen süreç, Osmanlı Devleti'nin yasama, yürütme ve yargı erkleri açısından tam olarak devletin kuruluşunu yenileyecek asli kurucu iktidarı göreve davet eden bir çöküş dönemini ifade etmektedir³². Mustafa Kemal Paşa bu durumu, 17 Mart 1920 tarihinde hazırladığı ve fakat eski devletin çöktüğü tespitini çok açık şekilde yaptığından ve siyasal şartların henüz bu gerçekliği ifade etmeye hazır olmadığından bahisle yayımlamaktan vazgeçerek değiştirilmiş halini 19 Mart 1920 tarihinde yayımladığı genelgenin özgün halinde şu şekilde belirtmiştir:

“Kanunu Esasimizin tahtı siyanetinde bulunması lâzım gelen, kuvvei teşriye, adliye ve icraiye ibaret olan kuvayı selâse devlet bugün mevcut değildir”³³.

²⁷ Can, *Kurucu* (n 23) 64.

²⁸ Can, *Anayasayı* (n 8) 106.

²⁹ Şahin (n 25) 135.

³⁰ Batum (n 14) 38-39; Gözler, *Kurucu* (n 9) 68.

³¹ Gözler, *Kurucu* (n 9) 69.

³² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, (Cilt: II) (İkinci Baskı, Hürriyet Vakfı 1986) 7.

³³ Faik Reşit Unat, “Atatürk’ün Toplamak İstedığı “Meclis-i Müessisan”” (1957) XXI(83) Belleten 483, 484.

2.1. Yasama Erkinin Etkinliğini Yitirmesi

Meclis-i Âyan ile birlikte Meclis-i Umûmî'yi oluşturan Meclis-i Mebûsan, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra Sultan Vahdettin'in 21 Aralık 1918 tarihli iradesiyle feshedilmiştir. Kanun-ı Esasi'nin 7. maddesinde yer alan, fesih durumunda seçimlerin ardından yeni meclisin dört ay içinde toplanması hükmüne rağmen yaklaşık bir yıl boyunca seçimler yapılmamış ve Meclis-i Mebûsan'ın yeniden toplanması ancak on üç ay kadar sonra, 12 Ocak 1920 tarihinde gerçekleşebilmiştir. Anayasanın fiilen ihlal edildiği bu meclissiz dönemde ülke kararnamelerle yönetilmiştir³⁴. Kanun-ı Esasi'nin 43. maddesinin Meclis-i Umûmî'nin iki kanadından herhangi biri olmadan diğerinin de toplanamayacağı hükmüne rağmen Meclis-i Âyan Sultan Vahdettin'in daveti üzerine 17 Mayıs 1919'da toplanmıştır³⁵. Ayrıca Meclis-i Mebûsan'ın kapalı olmasının yarattığı siyasi sıkıntılar İzmir'in işgali ile oluşan kamuoyu kaygısı ile birleşince, bu bunalımlı ortamdan bir çıkış yolu yaratmak için danışma kurulu niteliğindeki Şûra-yı Saltanat 26 Mayıs 1919'da toplantıya davet edilmiştir³⁶. Ancak alınan bu tedbirlerin hiçbiri, kapalı durumdaki Meclis-i Mebûsan'ın işlevinin ikamesine yeterli gelmemiştir³⁷. Meclis-i Mebûsan'ın 12 Ocak 1920'de başlayan ve kısa süren son yasama dönemi ise 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesinin ardından birleşimlerin süresiz olarak ertelenmesi ve 11 Nisan 1920 tarihinde Sultan Vahdettin'in fesih iradesiyle resmen son bulmuştur. Nihayetinde yasama erkinin böylece etkinliğini yitirmesi, devleti siyasal çıkmaza sürükleyen temel nedenlerden birini oluşturmuştur.

2.2. Yürütme Erkinin Etkinliğini Yitirmesi

İstanbul Hükûmeti, bu dönemde devletin bağımsızlığını ve egemenliğini büyük ölçüde kaybetmiştir. İtilaf Devletleri, verdikleri notalarla doğrudan nazırların ya da genelkurmay başkanlarının istifasını isteyebilecek pozisyona gelmişler; hükûmetlerin istifasında veya yenilerinin kuruluşlarında belirleyici olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin maliyesi iflas ederek memur maaşlarını bile ödeyemeyecek duruma gelmiştir. Taşrada merkezi otoriteyi hiçe sayan çeteler türemiştir. Yürütme erkinin iktidar gücünün bu şartlarda ancak Pendik'ten Yeşilköy'e kadar etkisini hissettirebilir duruma düştüğü ifade edilmiştir³⁸. Ancak Osmanlı Devleti'nin son sadrazamı Ahmet Tevfik Paşa'nın torunu

³⁴ Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 2*, (Öğretmen Dünyası 1984) 345.

³⁵ Akşin (n 5) 299.

³⁶ Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin* Mütareke Gayyasında, (Sebil 1994) 92-93.

³⁷ Kemal Yakut, "Mütareke Dönemi'nde Yapılan Saltanat Şûrâları", (2005) 21(61) Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 77, 98-99.

³⁸ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yazan: Samih Nafiz Tansu) (Pınar 1964) 431.

tarafından aktarılan şu anısı, İstanbul Hükûmetinin bu sınırlar içerisinde dahi acizliğini vezir şeklinde ortaya koymaktadır:

“İşgal kuvvetleri İstanbul’un trafiğine de el atmışlar ve Beyoğlu caddesini ilk kez tek yönlü olarak tespit etmişler; ancak caddenin başına herhangi bir işaret de koymamışlardı. Büyükbabamın şoförü de bundan habersiz ters yönden Beyoğlu’na girince nöbetçi İngiliz askeri polisi kendilerini durdurur; “sadrizam madrazam anlamam” gibisinden bir şeyler mırıldanarak şoförün yanına biner ve koskoca Osmanlı İmparatorluğu Sadrazamını posta ederek karakola götürür”³⁹.

Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Antlaşması⁴⁰, Osmanlı Devleti’ni “yarı sömürge tipi bir köylü devleti” haline dönüştürmeyi hedeflemiştir. Sevr Antlaşması’nı imzalayarak devletin bağımsızlığından ve egemenliğinden büyük ölçüde feragat eden ve artık İstanbul’a sıkışan Hükûmet, merkezde ise olabildiğince baskıcı bir politika izlemiştir. Eylemsel reaksiyonun rotasını belirleyerek ulusal devlet tezine rücu eden direnme ve demokrasi ilkeleri de bir bakıma İstanbul Hükûmetinin benimsediği devlet tezindeki teslimiyet ve mutlakiyet ilkelerinin reddi şeklinde ortaya çıkmıştır⁴¹.

2.3.Yargı Erkinin Etkinliğini Yitirmesi

İtilaf Devletleri, İstanbul’u fiilen işgal etmelerinden itibaren Osmanlı Devleti’nin yargı erkini de işlevsiz kılacak birçok girişimde bulunmuştur. Örneğin yalnız ilgili devletlerin kendi yurttaşları arasındaki uyuşmazlıklara bakacak olan konsolosluk mahkemeleri de İtilaf Devletlerinin işgal kuvvetleriyle birlikte İstanbul’a gelmiştir. Bu durum yargılamadan kaçınma olgusuna neden olmuştur. Ceza hukukunda ise İtilaf İnzibat Mahkemeleri özellikle suçüstü durumlarında fiilen yetkili sayılmıştır. Bu uygulamalar kısa süre içerisinde ceza davalarına İtilaf Devletleri mahkemelerinin, hukuk davalarına da karma mahkemelerin bakmasına kadar varmıştır. İlki 16 Aralık 1918’de kurulan Harp Divanlarının yedi üyesinden -ikisi Ermeni olmak üzere- üçünün azınlıklardan olması İtilaf Devletlerinin baskısının sonucudur. Bu mahkemelerin yargılama alanları da oldukça genişletilerek Kanun-ı Esasi’nin 23. ve 89. maddelerinde düzenlenen doğal yargıç ilkesinin ihlaline ve ilgili mahkemelerin istisnai statüsünün genelleştirilmesine neden olunmuştur. Ayrıca bu mahkemelere etki edilerek İtilaf Devletlerinin istekleri doğrultusunda hükümler verilmesi sağlanmıştır. Bu uygulamalar nedeniyle Osmanlı yargı

³⁹ Şefik Okday, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, (Bateş 1986) 41.

⁴⁰ Bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, (Cilt: 1) (TTK 1953) 539-691.

⁴¹ Tanör, *Türkiye’de* (n 2) 18-52.

sistemi de etkinliğini yitirmiştir⁴². Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihli konuşması da, TBMM'nin kuruluş gerekçelerinden biri olarak yargı erkinin etkinliğini yitirmesini işaret etmektedir:

“Devlet halinde müteşekkil bir cemiyeti beşeriyenin teşkilâtı esasiyesinde kuvvei adliye istiklâlinin ehemmiyeti müstağnii izahtır. Milletlerin hakkı kazası istiklâlinin birinci şartıdır. Kuvvei adliyesi müstakil olmıyan bir milletin Devlet halinde mevcudiyeti kabul olunamaz. Halbuki İstanbul'da efradı ahali arasında hiçbir cürmü kanuni ile maznun veya müttehem olmadıkları halde yüzlerce eşhasın tevkifine devam olunması Düveli itilâfiyenin nokta-i nazarlarına muhalifsöz söylemek bile cürüm telâkki olunarak Kurunu Vustanın teamülâtı harbiyesi şeklinde tecavüzata bulunulması kuvvei adliyenin hükmen sakıt olduğunu göstermiştir”⁴³.

3. YENİ DEVLETİN KURULUŞU

İtilaf Devletleri, 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u resmen işgal ederek Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle Osmanlı Devleti'nin 700 senelik yaşamına son vermiştir. Devletin yalnızca kâğıt üzerinde kalan egemenliğine vurulan bu son darbenin ardından Meclis-i Mebûsan'ın da birleşimlerini süresiz olarak ertelemesi, yeni devletin kuruluşu için beklenen fırsatın doğmasına yol açmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart 1920 tarihli ve “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Namına İntihap Hakkındaki Tebliğ” başlıklı genelge ile yeni meclisin açılışını vilayetlere, müstakil livalara ve kolordu kumandanlarına bildirmiştir:

“Şu halde, makarri Devletin masuniyetini, milletin istiklâlini ve Devletin tahlisini temin edecek tedâbiri teemmül ve tatbik etmek üzere millet tarafından, selâhiyeti fevkalâdeyi haiz bir meclisin, Ankarada içtimaa daveti ve dağılmış olan mebusandan Ankaraya gelebileceklerin dahi bu meclise iştirak ettirilmesi zaruri görülmüştür”⁴⁴.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adına yayımlanan bu genelge, yeni devletin kuruluşu adına gerçekleştirilen ilk eylem olması bakımından büyük önem taşımaktadır. Herhangi bir anayasal yetkisi bulunmayan ve fiili bir olgu olarak ortaya çıkan Heyet-i Temsiliye, başkent işgalinin yarattığı katalizle gerçekleştirebildiği bu eylem sayesinde, başkent dışında ve egemenlik yetkilerini kullanacak bir meclisin toplanmasına karar vermiştir. Bu durum, Heyet-i Temsiliye'nin artık adeta egemenlik yetkisi

⁴² Tanör, *Türkiye'de* (n 2) 79.

⁴³ TBMM ZC, (1, C. 1, İ. 1) 30.

⁴⁴ İhsan Ezherli, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu 1992) 27.

kullanan bir organa dönüştüğünü göstermektedir⁴⁵. Mustafa Kemal Paşa söz konusu genelgede yeni kurulacak meclis için başta “meclis-i müessisan” (kurucular meclisi) adını kullanmayı düşünmesine rağmen aldığı uyarılar üzerine “salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis” (olağanüstü yetkilere sahip bir meclis) adını kullandığını belirtmiştir⁴⁶. Nitekim genelge için hazırladığı taslak metni eleştirmesi amacıyla gönderdiği Kazım (Karabekir) Paşa’nın bu husustaki görüşleri, mevcut anayasal düzenin dışına mümkün olduğunca çıkmama eğilimini ortaya koymaktadır:

“Bugünkü telgrafname-i âcizide dahi bahsettiğim veçhile Kanun-ı Esasinin ve İntihabat Kanununun vâzih ve müeyyet usulleri mevcut ve müntehib-i saniler muayyen iken bunları terk ve ihmal caiz değildir. Meclis-i Milliye gelecek zevatin evsaf ve şerâitine gelince, bu da intihabat kanununda sarihtir. Şu takdirde belediyelerin ve meclis-i idarelerin intihabat umûruna tesir ettirilmesine lüzum yoktur”⁴⁷.

Bazı komutanlar Ankara’da yeni bir meclis kurmanın aynı zamanda yeni bir devlet kurmak anlamına da geleceğini düşünerek rahatsızlık bildirmiştir. XIV. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa’nın Mustafa Kemal Paşa’ya çektiği telgrafta belirttiği görüşler bu durumun bir örneğidir:

“Tekmil Anadolu’da, mülki ve askeri bütün icra kuvvetlerinin üstünde, fevkalâde salâhiyet tesis ve deruhte ederek bir çeşit ikinci bir hükümet şekli ihdasına teşebbüs etmek ve sükûnet halindeki zayıf İtilaf kuvvetlerine karşı muntazam kuvvetlerle tecavüzde bulunarak yeniden bir harb açmak kanuna ve duruma uygundur”⁴⁸.

Büyük çoğunlukla yanındakilerin dahi devlete karşı isyan anlamına gelebilecek her türlü hareketten büyük bir temkinlilikle kaçındığı bu ortamda meclisin kuruluşuyla sessizce gerçekleşen devrimin anlamını Mustafa Kemal Paşa sonraki yıllarda şu şekilde ifade etmiştir:

“Hakikat, Osmanlı saltanatının ve hilâfetin münkariz ve mülga olduğunu düşünerek yeni esaslara müstenit, yeni bir devlet kurmaktan ibaret idi. Fakat vaziyeti olduğu gibi telâffuz etmek, maksadın büsbütün ziyasını mucibolabilirdi. Çünkü efkâr ve temayülâtı umumiye, henüz padişah ve halifenin mazur mevkiinde bulunduğu merkezinde idi”⁴⁹.

⁴⁵ Abdurrahman Eren, “Büyük Millet Meclisinin Kurucu Niteliği”, (2020) 37(1) Anayasa Yargısı 33, 59.

⁴⁶ Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Cilt: I) (Onuncu Basılış, Milli Eğitim 1970) 421; Unat (n 14) 483-484.

⁴⁷ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, (Cilt: I) (2. Baskı, Yapı Kredi 2008) 607.

⁴⁸ Tevfik Bıyıklıoğlu, “Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi”nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, (1960) XXIV(96) Belleten 637, 647.

⁴⁹ Kemal Atatürk, *Nutuk*, (Cilt: II) (Dokuzuncu Basılış, Milli Eğitim 1969) 437.

3.1. Meclisin Temel Kuruluşu

İçinde bulunulan siyasi konjonktürün zorlaması ile ancak mümkün olan yeni meclisin bizzat açılışı dahi gerçeklikte Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü Osmanlı anayasal düzeninin yıkılışı anlamına geldiği için meclisin temel kuruluşu, bu meşruiyet krizini gidermeye yönelik bir çaba içerisinde gerçekleşmiştir. Nitekim 23 Nisan 1920 tarihli ve 1 nolu Meclis kararı, TBMM'nin yeni seçilen milletvekillerinden ve beraberinde Meclis-i Mebûsan'dan katılan milletvekillerinden oluştuğu hükmünü içermektedir. 24 Nisan 1920 tarihli ve 2 nolu Meclis kararı ise Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis'in temel kuruluşuna ilişkin esasları ortaya koyduğu beyanatının Meclis kararına dönüştürülerek yayımlanmasına ilişkindir. Bu beyanatın ve dolayısıyla Meclis kararının içerdiği esaslar şu şekilde özetlenebilir: 1) Meclisin üstünlüğü, 2) Hükümet kurma zorunluluğu, 3) Geçici bir padişah vekilliği yerine başkansız bir hükümet kurma gereği, 4) Meclis'in seçtiği ve ona karşı sorumlu bir hükümet, 5) Meclis başkanının yetki ve sorumluluğu, 6) Padişahın durumunun koşullar netleştiğinde Meclis tarafından yasal olarak yeniden düzenlenmesi⁵⁰.

Yukarıda özetlenen bu esaslardan anlaşılması gereken iki temel husus vardır: Bunların birincisi, TBMM'nin statüsünü ülkenin kurtuluş gayesini gerçekleştirecek egemen bir güç olarak açıkça tanımlamak; ikincisi ise, birinci hususun önünde en büyük problem olarak duran padişahın statüsünü tanımlamayı kurtuluş gayesi gerçekleşene dek ertelemek. TBMM'nin adeta fiili bir anayasa görünümündeki 2 nolu kararının içeriğini özetlediğimiz, ilki kurtuluşa, ikincisi de kuruluşla ilişkin iki maddelik bu formül, milletvekillerinin ülkü birliği içerisinde, üzerinde kurulan uzlaşya yasama dönemi boyunca bağlı kaldıkları bir yol haritası işlevi görmüştür. Nitekim TBMM'de Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki çoğunluğun “Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” adıyla bir grup kurmasının ardından muhalefetin de kurduğu grup için başka bir ad yerine “İkinci Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu” adını tercih etmesi, “bağımsızlık” ülküsüyle özdeşleşmiş “Müdafaa-i Hukuk” hareketine duyulan bağlılığın simge değerinde bir göstergesidir⁵¹. Saltanatın kaldırılması işlemi de, Birinci Grup ve İkinci Grup mensubu milletvekillerinin adeta birbirleriyle yarışarak verdikleri ayrı ayrı öneriler sonucunda ve bir muhalife karşı oturumdaki tüm milletvekillerinin kabul oyuyla gerçekleşmiştir⁵². Bu iki örnek, TBMM'nin bağımsızlık ve egemenlik kavramlarına dair hareket tarzının oydaşmaya dayandığını göstermektedir⁵³.

⁵⁰ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, (Cilt: II) (Bilgi 1992) 137-138.

⁵¹ Ahmet Demirel, *Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup*, (İletişim 2020) 294; Tarık Zafer Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük*, (Yenigün 1997) 89-90.

⁵² TBMM ZC, (1, C. 24, İ. 3) 313-315.

⁵³ Tarık Zafer Tunaya, “T.B.M.M. Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, (1958) 23(3-4) İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası 227, 237-238.

3.1.1. Meclisin Oluşum Yöntemi

TBMM dünyada eşine az rastlanır biçimde, iki farklı seçimle seçilmiş milletvekillerinden oluşarak özgün bir yöntem tercihi ortaya koymuştur. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesi, meclisin oluşumu için hem yeni bir seçim yapılacağını hem de bir önceki seçimle seçilen Meclis-i Mebûsan üyelerinin yeni meclise kabul edileceğini bildirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Meclis-i Mebûsan üyelerini belirlemek üzere 1919 yılında gerçekleştirdiği son genel seçimlerinde uygulanan mevzuat; Kanun-ı Esasi'nin ilgili hükümleri, 1908 tarihli ve Heyet-i Vükela tarafından hazırlanarak yürürlüğe konan "İntihabat-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı" ve 1919 tarihli seçim kararnamesi ile talimatnamesidir⁵⁴. Mevzuat gereği seçimde her sancak bir seçim dairesi ve her nahiyeye de bir seçim şubesi olarak kabul edilmiştir. Nüfusu 25.000-75.000 arasında olan sancaklarda bir mebus, 75.000-125.000 arasında olan sancaklarda iki mebus, 125.000-175.000 arasında olan sancaklarda üç mebus ve 175.000-220.000 arasında olan sancaklarda dört mebus seçilmiştir. Nüfusun daha fazla olması durumunda da seçilecek mebus sayısı bu orana göre arttırılmıştır⁵⁵. Buna rağmen Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mart 1920 tarihli genelgesinde nüfuslarına bakılmaksızın her livadan beş milletvekili seçileceğinin belirtilmesi, yürürlükte olan Kanun-ı Esasi'ye ve seçim mevzuatına aykırı bir hükümdür. Kanun-ı Esasi'nin, Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Âyan'ın ancak bir arada, İstanbul'da ve padişahın çağrısı ile toplanabileceğini düzenlemesine rağmen TBMM'nin Meclis-i Âyan bulunmaksızın, Ankara'da ve Heyet-i Temsilîye Reisi Mustafa Kemal Paşa tarafından toplantıya çağırılması yürürlükte olan Anayasaya aykırı şekilde uygulanmıştır. Belediye meclisleri ile Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin yerel yönetim kurulu üyelerinin bir tür ikinci seçmen sayılmaları da mevzuata aykırı olmasına rağmen uygulanan esaslardandır⁵⁶.

19 Mart 1920 tarihli genelgeye göre gerçekleştirilen seçimler sonucunda 66 seçim çevresinden toplam 363 kişi milletvekili seçilmiş; bunlardan 14'ü birden fazla seçim çevresinden seçildiği için gerçekte seçilen milletvekili sayısı 349 olmuştur. Ayrıca Meclis-i Mebûsan'a seçilip bu Meclis'in dağıtılmasından sonra TBMM'ye katılan 88 milletvekiliyle birlikte toplam 437 kişi TBMM'nin birinci dönem üye defterine kaydedilmiştir⁵⁷. Bununla birlikte olağanüstü şartlar gereği TBMM'nin üye sayısı sürekli değişim göstermiştir. 1 Mart 1921'e dek süren birinci toplantı yılı 350 milletvekiliyle, 1 Mart 1922'ye dek süren ikinci toplantı yılı 347 milletvekiliyle, 1 Mart 1923'e dek süren üçüncü toplantı yılı

⁵⁴ Taha Niyazi Karaca, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, (TTK 2004) 177-188.

⁵⁵ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsan", (2003) 28 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 245, 246.

⁵⁶ Tanör, *Osmanlı* (n 6) 230-231.

⁵⁷ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi: Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, (Cilt: I) (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı 1994) 39; Demirel (n 50) s. 69-70.

341 milletvekiliyle, 16 Nisan 1923'e dek süren dördüncü toplantı yılı ise 337 milletvekili ile tamamlanmıştır⁵⁸.

3.1.2. Meclisin Adının Belirlenmesi

Yeni meclis için Mustafa Kemal Paşa'nın "meclis-i müessisan" fikrinin ve "salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis" kullanımının ardından üçüncü somut öneri Kazım Paşa'dan gelmiştir. Kazım Paşa, yeni meclise dini ve milli geleneklere uygun olacak şekilde "Şûra-yı Milli" adının verilmesini önermiştir⁵⁹. Yeni meclisin adına yönelik öneriler, 11 Nisan 1920 tarihinde Ankara Vilayetinde yapılan toplantı sonucu tartışmanın genelleşmesiyle birlikte çoğalmıştır⁶⁰. Örneğin milletvekillerinden Hamdullah Suphi Bey "Kurultay", Celalettin Arif Bey ise "Meclis-i Kebir-i Milli" adlarını önermişlerdir⁶¹. "Meclis-i Milli" ve "Meclis-i Fevkalâde" gibi adlandırmalar da bazı milletvekillerince kullanılmıştır⁶². Oysaki TBMM'nin daha ilk gün verdiği 1 nolu karar başlığının "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Sureti Teşekkülü Hakkında Heyeti Umumiye Kararı" olması, bu tartışmaların sonucunu açıkça ortaya koymuştur⁶³.

Anadolu toprakları coğrafi düzlemde en az on asırdır "Türkiye" adıyla adlandırılmaktadır⁶⁴. "Türkiye" adının hukuki bir kavram olarak anayasal düzlemde ilk kullanımı ise Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti'nin 17-18 Ocak 1919 tarihli anayasası ile gerçekleşmiştir⁶⁵. Kanun-ı Esasi'de Osmanlı Devleti'nin resmi adı "Devlet-i Osmaniye" ve ülkenin resmi adı da "Memâlik-i Osmaniye" olarak belirtilmişken⁶⁶ TBMM'nin 1 nolu kararındaki kendisini adlandırma işleminde "Türkiye" adını kullanma tercihi, gelecekte var olacağı umut edilen yeni devleti kurma iradesinin adeta bir müjdeleyicisi olmuştur⁶⁷. Bu olgu, TBMM'nin asli kurucu iktidar olacağı ülküsünün fikren galibiyetidir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa her ne kadar gelecek tepkiler nedeniyle başta düşündüğü "kurucu meclis" adını kullanmasa da, meclis için tercih edilen bu

⁵⁸ Milletvekillerinin ad listesi için bkz. Demirel (n 50) 72-86.

⁵⁹ Karabekir (n 46) 609.

⁶⁰ İhsan Güneş, "Türkiye Büyük Millet Meclisi", (2012) 41 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 593, 594.

⁶¹ Haluk Selvi ve Bülent Cırık, *Millî Mücadelede TBMM'ye Anadolu'dan Çekilen Telgraflar*, (2. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu 2020) 8.

⁶² Vasfi Reşit Seviğ, "23 Nisan 1919'dan 24 Nisan 1924'e Kadar Anayasa Hareketleri", (1951) 8(1-2) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 1, 17-18.

⁶³ A. Şeref Gözübüyük ve Suna Kili, *Türk Anayasa Metinleri*, (2. Bası, Siyasal Bilgiler Fakültesi 1982) 89; Turan (n 49) 134-135.

⁶⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Tarihte "Türk" adı", (1966) 1(A 2) Reşid Rahmeti Arat İçin 306, 319.

⁶⁵ TİTEA, (Kutu no: 14, Belge no: 3); Tanör, *Türkiye'de* (n 2) 164-169.

⁶⁶ Nejat Göyünç, "Osmanlı'nın 700. Kuruluş Yıldönümünü Anarken", (1999) (3), İslâm Araştırmaları Dergisi 1, 6-7.

⁶⁷ Cem Eroğul, *Anatüzye Giriş*, (Altıncı Bası, İmaj 2000) 237.

diğer ad, amacı fazlasıyla karşılamıştır. Zira “Türkiye” sözcüğü ile ulusal ve coğrafi nitelik, “Büyük” sözcüğü ile hiyerarşik statü ve “Millet” sözcüğü ile egemenlik kaynağı çok net biçimde ifade edilmiştir.

3.2. Anayasasızlaştırma Süreci: 23 Nisan 1920-20 Ocak 1921

“Anayasasızlaştırma” kavramı, Fransız anayasa hukuku öğretisi kökenli olup Üçüncü Cumhuriyet’in 1875 anayasa yasalarının kabulünün ardından yaygınlaşarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramı ilk kullananlardan Marcel de la Bigne de Villeneuve, 21 Haziran 1879 ve 14 Ağustos 1884 anayasa değişikliği yasalarının 1875 anayasa yasaları üzerindeki etkisini⁶⁸ “*déconstitutionnalisation*” (anayasasızlaştırma) kavramıyla açıklamıştır⁶⁹. Bu kavram, bir anayasa hükmünün yürürlükten kaldırılmaksızın normlar hiyerarşisindeki değerinin yasa hükmü değerine düşürülmesini ifade etmektedir⁷⁰. Kavramın ifade ettiği süreç genellikle devrimlerin ardından yaşandığı için “*devrimlerin etkisiyle anayasasızlaştırma*” şeklinde de kullanılmıştır⁷¹. Anayasasızlaştırmayı gerçekleştirmenin sınırlı sayıda bulunmayan çeşitli yöntemleri bulunmaktadır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir: siyasi iktidarın istikrarlı şekilde anayasaya aykırı eylemlerde bulunması, anayasaya aykırı yasaların kabul edilmesi, idarenin anayasaya aykırı eylemlerde ve işlemlerde bulunması, yargı erkinin anayasaya aykırı hükümler tesis etmesi⁷². TBMM’nin açılışından Teşkilât-ı Esasiye Kanunu’nun kabulüne dek geçen süreçte bu yöntemlerin çok sayıda örneğinin sistemli ve yoğun şekilde gerçekleştiğini gözlemlememizden ötürü bu sürecin “anayasasızlaştırma” kavramıyla uyumluluk gösterdiği kanaatine ulaşılmış bulunmaktadır.

3.2.1. Psikolojik Boyut: Kanun-ı Esasiye’ye Bakış

TBMM, kuruluşunun ertesi günü ilk olarak ağnam vergisine yönelik 1 nolu Yasa’yı kabul etmiştir. Bu Yasa’ya dair dikkat çeken husus, ağnam vergisinin Meclis-i Mebusan’ın 18 Mart 1920 tarihli son oturumuna da konu olmasıdır⁷³. Kanaatimizce bu durum, temel kuruluşu da dikkate alındığında TBMM’nin kendisini Meclis-i Mebusan’ın devamı olarak görmesinden ötürü değil,

⁶⁸ İlhan Arsel, “Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato”, (1954) 11(1-2) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 97, 102-104.

⁶⁹ Marcel de la Bigne de Villeneuve, *Éléments de Droit Constitutionnel Français*, (Marchal et Billard 1892) 348.

⁷⁰ Kemal Gözler, “1982 Anayasası Hâlâ Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme (Versiyon 4)”, <http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-v4.pdf> (30 Mayıs 2016) 49-50.

⁷¹ Teziç (n 26) 157.

⁷² Gözler, *1982 Anayasası* (n 69) 57-60.

⁷³ Onur Eroğlu, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, (2012) 12(Özel) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 57, 72.

devletin devamlılığı anlayışından kaynaklanmıştır. Daha açık bir ifadeyle, Ankara'da henüz Osmanlı Devleti'nin tüzel varlığının sona ermediğine ancak İstanbul'daki merkez organlarının Ankara'da yeniden oluştuğuna yönelik bir anlayış egemendir⁷⁴. Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihli konuşması da, anayasal bir boşluk oluştuğuna ve Osmanlı Devleti'ni kurtarma hedefinin mevcut olduğuna işaretle bu hususu desteklemektedir:

“Bunun için de inhilâl eden teşkilâtı esasiyemizin bıraktığı boşluğu derhal doldurmak zaruriyetindeyiz... Meclisinizde temessül ve tecelli eden kudreti milliyemiz makamı hilâfet ve saltanatı ecnebi tazyikatından kurtaracak ve Devleti Osmaniye'yi inhilâl ve esaretten tahlis edecek tedabiri ittihaz eyliyecektir...”⁷⁵

TBMM, Teşkilât-ı Esasiye kabul edilene dek geçen yaklaşık dokuz aylık süreçte Kanun-ı Esasi'nin yürürlükten kaldırıldığına ilişkin bir düzenleme gerçekleştirilmemiş ve hatta kural olarak kendisini Kanun-ı Esasi ile bağlı saymıştır. Bununla birlikte ilk günlerdeki meşruiyet krizinin atlatılmasının ardından Kanun-ı Esasi'ye olan yaklaşım gitgide değişiklik göstermiştir. Örneğin icra vekillerinin seçilmesine dair 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 sayılı Yasa'nın kabulü anayasa değişikliği niteliğinde sayılmışken bu Yasa'yı değiştiren 4 Kasım 1920 tarihli ve 47 sayılı Yasa'nın kabulünde ilgili esaslara uyulmamıştır⁷⁶. Hakkâri Milletvekili Mazhar Müfit Bey'in Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü usulle değişiklik yapılmasını teklif eden milletvekillerine tepki gösterdiği aynı gün tarihli konuşması, anayasasızlaştırmaya yönelik psikolojik boyutu daha net şekilde ortaya koymaktadır:

“Kanun-ı Esasi'nin bu Meclis'te zaten yeri yoktur. Kanun-ı Esasi hükümeti, bugün sulhu kabul eden İstanbul Hükümetidir; bu hükümet değildir. İhtilâl hükümetinin, Kanun-ı Esasisi değildir. İhtilâl hükümetinin Kanun-ı Esasisi yoktur”⁷⁷.

Kırşehir Milletvekili Müfit Bey'in 14 Temmuz 1920 tarihli konuşması ise milletvekillerinin hem Kanun-ı Esasi'nin öngördüğü sınırlardan bağımsız bir pozisyonda yer aldığını hem de kendilerini “kurucu” olarak kabul ettiklerini göstermektedir:

“Biz, elde mevcut olan kanunu esasının emrettiği dairede mebus, dört sene için içtima etmiş mebuslardan değiliz... Biz kendimize mebus diyoruz. Halbuki ise şimdi kendimiz mebus değiliz. Neyiz biliyor musunuz? Müessisiz, müessis

⁷⁴ Yunus Nadi, *Ankaranın İlk Günleri*, (Sel 1955) 115; Emin Memiş, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Sorunu Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu”, (1988) 9(1-3) *İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi* 217, 225.

⁷⁵ TBMM ZC, (1, C. 1, İ. 1) 30.

⁷⁶ Tanör, *Osmanlı* (n 6) 246.

⁷⁷ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 300.

*olacağız. Rica ediyorum, bu milletin müessisi olacağız. Bu milletin atisini biz tesis edeceğiz*⁷⁸.

3.2.2. Hukuki Boyut: Anayasal Nitelikteki Yasal Düzenlemeler

TBMM'nin kural olarak bağlı bulunulan Kanun-ı Esasi'ye aykırı ve anayasal nitelikte hükümler içeren birtakım yasaları kabul etmesi, anayasasızlaştırmaya neden olan temel unsuru oluşturmuştur. Bu yasalar kronolojik olarak şu şekilde sıralanabilir: 29 Nisan 1920 tarihli ve 2 numaralı "Hıyanet-i Vataniye Kanunu", 2 Mayıs 1920 tarihli ve 3 numaralı "Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun", 5 Eylül 1920 tarihli ve 18 numaralı "Nisab-ı Müzakere Kanunu", 11 Eylül 1920 tarihli ve 21 numaralı "Firariler Hakkında Kanun", 4 Kasım 1920 tarihli ve 47 numaralı "İcra Vekilleri Kanununun İkinci Maddesini Muaddil Kanun".

Hıyanet-i Vataniye Kanunu, TBMM'nin meşruiyetine karşı isyana yönelik sözlü, yazılı veya eylemli muhalefette ve fesatlıkta bulunanların vatan haini sayılacağını düzenlemiştir. Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun, İcra Vekilleri Heyetine hukuki ve kalıcı statü kazandırmış; meclis hükümeti sistemini ve kuvvetler birliği ilkesini belirginleştirmiştir. Nisab-ı Müzakere Kanunu, TBMM'nin çalışma düzenine ilişkin esasları belirlemek üzere kabul edilmiştir. Bu Yasa ile "*hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlâs ve istiklâlinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar*"⁷⁹ sürekli çalışma ilkesi benimsenmiş; ayrıca TBMM için büyük sorun teşkil eden toplantı ve karar yeter sayıları hususu netleştirilmiştir. Firariler Hakkında Kanun ile asker kaçaklarına ilişkin yargılama yapmak üzere İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş; bu mahkemelerin üyelerinin TBMM tarafından ve milletvekilleri arasından seçilmesi esası kabul edilmiştir. Son olarak İcra Vekilleri Kanununun İkinci Maddesini Muaddil Kanun ile icra vekillerinin doğrudan ve ayrı ayrı TBMM tarafından seçilmesi usulünün yarattığı yönetim zorluklarını aşabilmek amacıyla ilgili icra vekillerinin TBMM Reisinin milletvekilleri arasından göstereceği adaylardan mutlak çoğunlukla seçilmesi esası kabul edilmiştir⁸⁰. Bu yasalar, Kanun-ı Esasi'ye aykırı şekilde yasama-yürütme-yargı erklerinin temel kuruluşuna ilişkin birtakım esaslar getirmiş ve Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun da hukuki zeminini oluşturmuştur.

3.3. Anayasal İnşa: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Kabulü

İcra Vekilleri Heyeti, kural olarak bağlı bulunulan ve fakat fiilen tanınmayan Kanun-ı Esasi'nin yerine, yaşanan anayasal boşluğu doldurmak için "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası" başlıklı anayasa tasarısını 13 Eylül

⁷⁸ TBMM ZC, (1, C. 2, İ. 1) 321.

⁷⁹ TBMM ZC, (1, C. 3, İ. 1) 555.

⁸⁰ Tanör, *Osmanlı* (n 6) 234-243.

1920'de TBMM'ye sunmuştur. Ancak bu tasarı, içeriği itibariyle daha ziyade bir hükümet programı niteliğindedir. Nitekim çoğunlukla “Halkçılık Programı” adıyla anılmıştır⁸¹. Tasarı, hakkında rapor sunulması için “Encümen-i Mahsus” adlı özel ve geçici bir komisyona havale edilmiştir. Encümen bu programın ilk dört maddesini ayrı bir beyanname haline getirmiş ve bu beyanname TBMM tarafından kabul edilip yayımlanmıştır. Encümen'in hazırladığı raporun sunulmasıyla birlikte 18 Kasım 1920 tarihinde Genel Kurul görüşmelerine başlanmıştır. İlk iki madde, Genel Kurulda hiçbir değişiklik yapılmaksızın ve üzerinde hiçbir tartışma olmaksızın doğrudan kabul edilmiştir⁸²:

(TEK) Madde 1: “*Hâkimiyet bilâkaydüşart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir*”.

(TEK) Madde 2: “*İcra kudreti ve teşri salâhiyeti milletin yegâne ve hakiki mümessili olan Büyük Millet Meclisinde tecelli ve temerküz eder*”⁸³.

Anayasanın birinci maddesinin birinci cümlesi, egemenliğin millete ait olduğunu ifade ederek Osmanlı anayasacılık geleneğinden çok önemli bir ayrılmayla Türk anayasacılık geleneğine vazgeçilmeyecek bir miras bırakmıştır. Aynı maddenin ikinci cümlesi ise dikkat çekici bir düzenlemedir. Zira bu hükmün arkasında doğrudan demokrasi çağrışımı uyandıracak iki olgu mevcuttur: Eylemsel reaksiyonun ilk unsurlarından biri olan yerel-ulusal kongrelerde halkın bizzat siyasal katılımı ve anayasanın devamında bulunan vilâyet ve nahiye şûraları⁸⁴. Bu bakımdan Teşkilât-ı Esasiye, öncül sürecinde hazırlanmasına neden olan tarihi-psikolojik vesilenin, yani occasio legis'ini oluşturan unsurlardan eylemsel reaksiyonun yansıma izlerini çok belirgin şekilde taşımaktadır. Ancak nihayetinde diğer ilgili hükümlerden TBMM vasıtasıyla temsili demokrasinin benimsendiği anlaşılacakla bu çağrışım dayanaksız kalmıştır⁸⁵. İkinci madde, yasama yetkisi ve yürütme gücünün TBMM'de toplandığını ifade ederek kuvvetler birliği ilkesinin benimsendiğini açıkça ortaya koymuştur.

Anayasanın henüz Osmanlı Devleti'nin varlığına hukuken son verilmemesine rağmen yeni bir devletten bahsetmesinden ötürü⁸⁶ en devrimci hükmü, Genel Kurulun üzerinde gerçekleştirdiği değişikliklerle birlikte 3. maddesinde yer almıştır:

⁸¹ İsmail Arar, *Atatürk'ün Halkçılık Programı*, (Baha 1963) 40.

⁸² Karşılaştırmalı incelemede maddelerin Encümen-i Mahsus raporundaki hali (EMR) ve TBMM Genel Kurulunun kabul ettiği hali ise (TEK) kısaltmalarıyla belirtilmiştir.

⁸³ Ceride-i Resmîye, (Sayı: 1, 7 Şubat 1337) 1; TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 417.

⁸⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıdvan Akın, “1920'ler Anadolu'sunda Yerel Demokrasi Girişimi: İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası”, (1996) (32) Toplumsal Tarih 31-41.

⁸⁵ Emre Gezer, *Türkiye'de Anayasa Hazırlama Süreçleri (1923-1982)*, (Yüksek Lisans Tezi) (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019) 62-65; Tanör, *Osmanlı* (n 6) 256-257.

⁸⁶ Sinem Şirin, “1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu Çerçevesinde Kurucu İktidar Tartışması”, (2019) 8(16) *Anayasa Hukuku Dergisi* 359, 385.

(EMR) Madde 3: “*Türkiye Halk Hükümeti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti» unvanını taşır*”⁸⁷.

(TEK) Madde 3: “*Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur ve Hükümeti “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti” unvanını taşır*”⁸⁸.

4. maddenin İcra Vekilleri Heyeti tasarısındaki ilk halinde milletvekillerinin “genel oy” ile seçileceği düzenlenmiştir. Encümen “genel oy” ilkesini maddeden çıkararak “mesleki temsil” ve “tek dereceli seçim” ilkelerini kabul etmiştir. Genel Kurul müzakereleri sonucunda her üç ilke de kabul edilmeyerek maddeye son hali verilmiştir:

(EMR) Madde 4: “*Büyük Millet Meclisi vilayetler halkınca meslekler erbabı temsil edilmek üzere doğrudan doğruya müntehap azadan mürekkeptir*”⁸⁹.

(TEK) Madde 4: “*Büyük Millet Meclisi vilâyetler halkınca müntahap azadan mürekkeptir*”⁹⁰.

Genel Kurulda bu maddeye dair yaşanan hararetli tartışmalar; TBMM’nin sosyolojik temsil yeteneğinin bir hayli yüksek olduğunu, bu çeşitlilik içerisinde halkçılık ideolojisinin önemli oranda benimsendiğini ve nihayetinde demokratik müzakere ortamının varlığını işaret etmektedir⁹¹. Milletvekillerinin mesleki temsil esasına göre seçilmesindeki temel gerekçe, genel refahın ve memleketin bayındırlık ve esenliğinin kefil olarak çalışanların ve işçilerin temsiliyle halk sınıflarının sorunlarını aracısız şekilde ifade edebilmesi olarak açıklanmıştır⁹². Mesleki temsili savunan milletvekilleri bu ilkenin kabul edilmemesi durumunda anayasanın özünü oluşturan birinci maddenin de anlamını yitireceğini öne sürmüştür. Maddeye dair devinim içerisindeki müzakereler zamanla o denli sertleşmiştir ki, Genel Kurul, mesleki temsile raporda yer vererek bu ilkeyi ısrarla savunan Encümen-i Mahsus’un on beş üyesinden onunu bu nedenle değiştirmiştir⁹³. Böylece kabulü durumunda yeni devletin siyasal sistemini çok farklı bir yönde geliştirecek olan mesleki temsil ilkesi Anayasada yer alamamıştır.

⁸⁷ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 417.

⁸⁸ Ceride-i Resmîye, (Sayı: 1, 7 Şubat 1337) 1.

⁸⁹ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 415.

⁹⁰ Ceride-i Resmîye, (Sayı: 1, 7 Şubat 1337) 1.

⁹¹ İhsan Güneş, “Teşkilatı Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”, (2020) 20(2) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 233, 236-243; Faik Reşit Unat, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kurulması ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar”, (1944) III(13) Tarih Vesikaları 1, 1-2.

⁹² Demirhan Burak Çelik, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası*, (Yüksek Lisans Tezi) (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002) 149-150.

⁹³ Şaduman Halıcı, “Birinci TBMM’de Mesleki Temsil Tartışmaları”, (2015) 15(31) Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 81, 89-104.

TBMM seçimlerinin iki yılda bir gerçekleştirileceği, milletvekillerinin yeniden seçilebileceği ve milletvekillerinin yalnızca seçildiği ili değil, tüm milleti temsil edeceği gibi hususları düzenleyen 5. maddede mesleki temsile yönelik ibarenin çıkarılması ve seçimlerin ertelenebilmesine yönelik cümleyle “yalnız” ibaresinin eklenmesi gibi değişiklikler yapılmıştır:

(EMR) Madde 5: “*Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lâhik heyetin içtimaına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülemediği takdirde içtima devresinin bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilayet ve meslekin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir*”⁹⁴.

(TEK) Madde 5: “*Büyük Millet Meclisinin intihabı iki senede bir kere icra olunur. İntihap olunan azanın azalık müddeti iki seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak caizdir. Sabık heyet lâhik heyetin içtimaına kadar vazifeye devam eder. Yeni intihabat icrasına imkân görülmediği takdirde içtima devresinin yalnız bir sene temdidi caizdir. Büyük Millet Meclisi azasının her biri kendini intihap eden vilâyetin ayrıca vekili olmayıp umum milletin vekilidir*”⁹⁵.

Tartışmaların yoğunlaştığı ikinci konu “küçültülmüş meclis” önerisi olmuştur. Raporunda yer alan ve Mustafa Kemal Paşa tarafından da desteklenen bu fikre göre TBMM Genel Kurulu yılın ilk iki ayında tam sayı ile çalışacaktır. Kalan on ayda Genel Kurulun gizli oyla kendi içerisinde seçeceği üçte birlik kısmı Genel Kurulun görevlerini yerine getirmeye devam edecek; üçte ikilik kısmı ise memleketlerine dönecektir⁹⁶. Sovyetler Birliği’ndeki kısa süreli yasama organı Yüksek Sovyet ve onun kendi içinden seçtiği, onun adına yasama yetkisini kullanan Yüksek Sovyet Prezidyumu sistemine benzetilen bu öneri Genel Kurulda kabul görmemiştir⁹⁷. Bu nedenle raporun 6. maddesindeki “heyeti asliye” ibaresi “heyeti umumiye” şeklinde değiştirilmiş; 7. madde ise bütünüyle rapordan çıkarılmıştır:

(EMR) Madde 6: “*Büyük Millet Meclisinin heyeti asliyesi teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder*”⁹⁸.

(TEK) Madde 6: “*Büyük Millet Meclisinin heyeti umumiyesi teşrinisani iptidasında davetsiz içtima eder*”⁹⁹.

⁹⁴ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 415.

⁹⁵ Ceride-i Resmiye, (Sayı: 1, 7 Şubat 1337) 1.

⁹⁶ Taha Akyol, *Atatürk'ün İhtilal Hukuku*, (6. Baskı, Doğan 2012) 151-152; Rıdvan Akın, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi” in Fethi Gedikli (ed), *İ. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri* (On İki Levha 2014) 602.

⁹⁷ Tanör, *Osmanlı* (n 6) 251-252.

⁹⁸ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 415.

⁹⁹ Ceride-i Resmiye, (Sayı: 1, 7 Şubat 1337) 1.

(EMR) Madde 7: “*Büyük Millet Meclisi azası, her içtima mebdeinden itibaren iki ay sonra, Büyük Millet Meclisine ait bütün hukuk ve salahiyetleri haiz olmak ve gelecek içtima senesine kadar içtima halini muhafaza etmek üzere içlerinden lâakal intihap devairi adedinin iki misli miktarda azayı hafı rey ile tefrik eder*”¹⁰⁰.

Anayasa tartışmalarında dikkat çeken hususlardan birisi de Mustafa Kemal Paşa'nın yasama erkinin yetkilerinin sınırlı sayıda sayılıp yürütme erkinin yetkilerinin ise geniş tutulmasını istemesidir. Muhalefet milletvekilleri bu hususa şiddetle karşı çıkmıştır. Varılan sonuç muhalefetin görüşüne yakın şekilde gerçekleşmiş; yasama erkinin yetkileri anayasada geniş şekilde sayılırken yürütme erkinin yetkilerinin tespiti ise özel yasayla düzenlenmek üzere sonraya bırakılmıştır:

(EMR) Madde 8: “*Umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir*”¹⁰¹.

(TEK) Madde 7: “*Ahkâmı şeriyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akdi ve vatan müdafaası ilanı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir. Kavanin ve nizamât tanziminde muamelatı nasa erfak ve ihtiyacı zamana evfak ahkâmı fıkhiye ve hukukiye ile adap ve muamelât esas ittihaz kılınır. Heyeti Vekilenin vazife ve mesuliyeti kanunu mahsus ile tayin edilir*”¹⁰².

Anayasanın 8. maddesi hükümet sistemine ilişkin düzenlemeler içermektedir. TBMM, meclis hükümeti sisteminin bir gereği olarak kendi uhdesinde bulunan yürütme gücünü özel yasaları uyarınca seçeceği icra vekilleri aracılığıyla idare edeceğine hükmetmiştir. Kabine düzeninin gerektirdiği dayanışma kavramıyla hareket etmeyen icra vekillerinin aralarında çıkabilecek sorunların da bizzat TBMM tarafından çözülmesi esası kabul edilmiştir:

(EMR) Madde 9: “*Büyük Millet Meclisi Hükümetin inkısam eylediği devairi intihapgerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Mütebaki aza icrai hususat için vekillere veçhe tayin ve ledelhace bunları tebdil eyler*”¹⁰³.

(TEK) Madde 8: “*Büyük Millet Meclisi, Hükümetin inkısam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihapgerdesi olan vekiller vasıtasıyla idare eder. Meclis, icrai hususat için vekillere veçhe tâyin ve ledelhace bunları tebdil eyler*”¹⁰⁴.

Bu maddenin İcra Vekilleri Heyeti tasarısındaki özgün hali “*Büyük Millet Meclisi Hükümeti inkısam eylediği devairi kanunu mahsus mucibince intihapgerdesi olan vekiller vasıtasıyla, reisinin tahtı riyasetinde olarak, idare*

¹⁰⁰ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 415.

¹⁰¹ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 415.

¹⁰² Ceride-i Resmiye, (Sayı: 1, 7 Şubat 1337) 2.

¹⁰³ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 415.

¹⁰⁴ Ceride-i Resmiye, (Sayı: 1, 7 Şubat 1337) 2.

eder¹⁰⁵ şeklindedir. Bu maddede gerçekleştirilen değişiklikler, anayasanın ruhuyla uyumlu şekilde ilkesel bir anlam içermektedir. Zira değişikliklere ilişkin dikkat çeken ilk husus, İcra Vekilleri Heyetinin tasarısında bakanlıkların yönetimi için bir özne konumunda bulunan Hükümetin, Encümen'in ve Genel Kurulun gerçekleştirdiği değişikliklerle birlikte bu yetkisini TBMM'ye devrederek yönetimin bir vasıtası haline gelmesidir. Değişikliklere ilişkin dikkat çeken bir diğer husus ise maddenin tasarısındaki özgün hali TBMM Hükümetinin bakanlıkları özel yasaları uyarınca seçilen icra vekilleri vasıtasıyla ve reisinin başkanlığı altında idare edeceğini düzenlemişken Encümen'in "reisinin başkanlığı altında" ibaresini maddeden çıkarmasıdır. Bu doğrultuda ilgili değişikliklerin ortaya koyduğu ilkesel anlamın, kuvvetler birliği şemasında yasama erkini oluşturan ve diğer erklerle göre çok güçlü bir statüsü bulunan TBMM'nin bu gücünden feragat etmek istememesi ve buna yönelik sınırlamaları reddetmesi olduğu ifade edilebilir.

(EMR) Madde 10: "*Büyük Millet Meclisi heyeti asliyesi tarafından intihap olunan reis bir içtima senesi zarfında Büyük Millet Meclisi reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Meclis mukarreratını tasdike salahiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler*"¹⁰⁶.

(TEK) Madde 9: "*Büyük Millet Meclisi Heyeti umumiyesi tarafından intihap olunan reis bir intihap devresi zarfında Büyük Millet Meclisi Reisidir. Bu sıfatla Meclis namına imza vazına ve Heyeti Vekile mukarreratını tasdike salâhiyettardır. İcra Vekilleri Heyeti içlerinden birini kendilerine reis intihap ederler. Ancak Büyük Millet Meclisi Reisi Vekiller Heyetinin de Reisi tabiisidir*"¹⁰⁷.

Anayasanın 9. maddesi de hükümet sistemine ilişkin düzenlemeler içermektedir. Encümen, bu maddede de İcra Vekilleri Heyetinin tasarısına göre önemli değişiklikler yapmıştır. TBMM Reisinin aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de reisi olduğunu belirten ibare maddeden çıkarılmış; yerine, İcra Vekilleri Heyetinin kendi içinden birisini reis olarak seçeceği hükmü getirilmiştir. Bu düzenlemenin temelinde mazbata muharriri İsmail Suphi Bey'in de ifade ettiği gibi¹⁰⁸ TBMM'nin kuruluşundan itibaren o güne dek yaşanan yedi aylık tecrübenin yarattığı bazı kaygılar bulunmaktadır. Bu tecrübenin öyküsü şu şekildedir: İstanbul'da hukuken varlığı henüz sonlandırılmayan eski devletin yürütme erkini başında, şartlar gereği halen mevcudiyeti reddedilemeyen padişah bulunmaktadır. Ankara'da kurulmakta olan yeni devlet ise TBMM'nin temel kuruluşunun bir sonucu olarak

¹⁰⁵ TBMM ZC, (1, C. 4, İ. 1) 202.

¹⁰⁶ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 415.

¹⁰⁷ Ceride-i Resmîye, (Sayı: 1, 7 Şubat 1337) 2.

¹⁰⁸ TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1) 411.

yasama erkinin üstünlüğüne dayanan kuvvetler birliği ilkesini ve meclis hükümeti sistemini benimsemektedir. Hareketin lideri olan Mustafa Kemal Paşa'nın makamı, hem İstanbul'un hem de Ankara'nın bu koşulları gereği başta TBMM Reisliği olmuştur. Ancak Ankara'nın olağanüstü koşulları, Mustafa Kemal Paşa'nın zihnindeki yürütme erkine öncelik veren ideal anayasal tasarım ile birleşince, İcra Vekilleri Heyeti Reisliğinin de kendisi tarafından üstlenilmesi sonucu ortaya çıkmıştır¹⁰⁹. Bu durum da TBMM'nin hassasiyetle korumaya çalıştığı, yasama erkinin üstünlüğüne dayanan meclis hükümeti sistemi açısından bir sorun doğurmuştur. Zira çıkardığı yasaların uygulanmasını dahi büyük çoğunlukla İcra Vekilleri Heyetine bırakmayarak yasaların sonunda “İşbu kanunun icrasında BMM memurdur” maddesine yer veren TBMM'de¹¹⁰, hem yasama hem de yürütme erklerinin başında Mustafa Kemal Paşa bulunmaktayken İcra Vekilleri Heyetine yönelik etkin bir denetim yapamama kaygısı oluşmuştur. Bu sorunu çözmeye yönelik anayasal arayış, yeni devlette adı konmamış bir “başbakanlık” makamının doğuşuna böylece neden olmuştur. Yeni sistemde İcra Vekilleri Heyeti Reisi, icra vekillerinin işlemlerinden ötürü TBMM'ye karşı ayrıca sorumlu olmayacak; yalnızca İcra Vekilleri Heyeti toplantılarını primus inter pares, yani eşitler arasında birinci pozisyonuyla yönetecektir¹¹¹.

Encümen'in Mustafa Kemal Paşa'nın statüsü odağında yasama ve yürütme erklerinin yönetiminin ayrışmasına yönelik bu müdahalesi, Genel Kurul müzakereleri sonucunda Mustafa Kemal Paşa lehine değişikliklerle dengelenmiştir. İcra Vekilleri Heyeti için kurulan yeni reislik makamı Genel Kurulda da kabul görmüş; fakat TBMM Reisinin aynı zamanda İcra Vekilleri Heyetinin de doğal reisi olacağı ve İcra Vekilleri Heyeti kararlarının TBMM Reisinin imzasıyla geçerlilik kazanacağı hükmü maddeye eklenmiştir. Bu değişikliğe yol açan durum, teorik kaygılarla yapılan düzenlemenin Mustafa Kemal Paşa'nın fiilen yürütmeden uzaklaştırılmasına neden olacak olmasıdır. Bu nedenle TBMM, olağanüstü koşullarla vatan savunması yapılan bir dönemde anayasa hukuku öğretisinin öngördüğü doğru yerine pratiğin getirdiği gerekliliği bu aşamada tercih etmiştir. Böylece İcra Vekilleri Heyeti Reisliğinin kurulmasıyla yürütme erki üzerindeki statüsü kaldırılan Mustafa Kemal Paşa, değişiklik sayesinde bu erk üzerindeki statüsünü yeniden elde etmiştir. Bu maddenin kabulüne ilişkin mutabakatın oluşmasında Anayasanın 7. maddesinde yer alan, yürütme erkinin yetkilerinin daha sonra özel yasayla düzenleneceği hükmünün etkili olması muhtemeldir. Zira sonraki

¹⁰⁹ Akyol (n 66) 67.

¹¹⁰ Tanör, *Osmanlı* (n 6) 237.

¹¹¹ Yavuz Aslan, “I. Dönem TBMM’de “İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti (Hükümet Başkanlığı)”nın Statüsü ve “TBMM Reisi”nin İcra İle İlgili Yetki ve Sorumluluğu”, (2000) 3(1) Atatürk Dergisi 61, 65.

tarihli girişimlerden, muhalefet milletvekillerinin 7. maddeye güvenerek düzenlenecek özel yasada TBMM Reisinin İcra Vekilleri Heyeti üzerindeki doğal reislik yetkilerinin çok sınırlı düzeyde tutulmasını planladıkları anlaşılmaktadır. Nihayetinde planlanan yasa düzenlemesi muhalefetin istediği şekilde gerçekleşmemiş ve böyle hedeflenmemesine rağmen 9. madde sayesinde anayasanın ruhundan önemli bir sapmayla yetki topluluşması yasama erkinin kendisinde değil ancak onun başkanında sağlanmıştır. Bu bakımdan Mustafa Kemal Paşa'nın Anayasaya damgasını vurduğu maddenin 9. madde olduğu saptanabilir¹¹². Nihayetinde hem anayasal inşa bağlamında hükümet sisteminin yönünü tayin etmesi hem de ileride Cumhuriyet'in ilanına neden olacak anayasal krizin ilk adımını oluşturması bakımından bu maddenin önemi büyüktür¹¹³.

Bir ayrı maddeyle birlikte toplam yirmi dört maddeden oluşan Anayasanın son on dört maddesinde, yani yarıdan fazlasında idareye ilişkin yerinden yönetim ilkeleri düzenlenmiştir. Bu ilkeler doğrultusunda Türkiye, coğrafi durum ve iktisadi ilişkilere göre vilayetlere, kazalara ve nahiyelere bölünmüştür. Kazaların manevi şahsiyetinin bulunmadığı ve hükümet tarafından atanan kaymakamlarca yönetileceği; vilayet ve nahiyelerin ise manevi şahsiyeti bulunan ve halk tarafından seçilen şuralarca yönetileceği belirtilmiştir. Bu düzenlemeler, 1. maddeye dair açıklamada da belirtildiği üzere bizzat eylemsel reaksiyon göstererek ulusal devlet tezinin “kitle” unsurunu oluşturan halkın siyasal katılımını ve Anayasanın öncül sürecinde hazırlanmasına neden olan tarihi-psikolojik vesilenin unsurlarından eylemsel reaksiyonun yansıma izlerini işaret etmektedir. Nahiy şuralarının üyelerinin doğrudan doğruya nahiy halkınca seçilmesi ve bu şuraların yargısal yetkilerinin dahi bulunması, Anayasanın, siyasal toplumun temel birimi olarak nahiyeleri kabul ettiğini göstermektedir. Bu bakımdan halkçılık ilkesinin etkisiyle yerinden yönetim esaslarını düzenleyen bu maddeler, geleneksel ve merkeziyetçi bir idare sistemi kuran Osmanlı anayasacılık geleneğinden önemli bir ayrılma ile merkezi otoritenin denetiminin düşük tutulduğu ve komün örgütlenmesine dayanan bir idare sistemi yaratmıştır¹¹⁴. Türk anayasacılık geleneğinin 1924 Anayasasından itibaren merkeziyetçi kaygılarla devam ettirmediği bu yeni idare sistemi, 1921 Anayasasının özgün yönlerinden birini oluşturmuştur¹¹⁵.

Anayasa görüşmelerinin son aşaması, cephedeki tansiyonun yükseldiği ve fakat I. İnönü Muharebesi ve Çerkez Ethem kuvvetlerinin dağıtılması haberleri

¹¹² Taha Parla, “Cumhuriyet anayasalarında yasama-yürütme-yargı ilişkileri”, (1981/1982) (15-16) Toplum ve Bilim 76, 77-78.

¹¹³ Akyol (n 66) 150.

¹¹⁴ Esra Dik, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) “Köy” Sorunu”, (2016) 71(3) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 693, 701-702.

¹¹⁵ Tanör, *Osmanlı* (n 6) 263-267.

ile coşkunun da beraberinde geldiği bir ana denk gelmiş; 20 Ocak 1921 tarihinde Anayasa bütünüyle kabul edilmiştir. Bu Anayasada özetle egemenlik, siyasi rejim, devletin merkez kuruluşu ve yerel kuruluşları düzenlenmiştir¹¹⁶. Kişi hak ve özgürlükleri ile yargı erki ele alınmamıştır. Zira şartların hızlı bir mutabakatı gerektirmesi nedeniyle uzlaşından henüz uzak bulunan birçok konunun sonraya ertelenmesi, geçici fakat pratik bir çözüm olarak tercih edilmiştir. Buna rağmen yirmi dört maddenin görüşmeleri toplamda iki ay sürmüştür. TBMM tutanak dergilerinin ciltlerinde yalnızca anayasa görüşmelerine dair kısmın 242 sayfa uzunluğunda olması, yaşanan tartışmaların hacmini işaret etmektedir¹¹⁷. Anayasa tasarısının görüşülmesinde ve kabulünde özel nisap ve kurallar uygulanmamıştır. Dolayısıyla yürürlükteki Kanun-ı Esasi'nin anayasa değişikliği için aradığı üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ve padişahın onayı gibi şartlara da riayet edilmemiştir. Nitekim şartlar da böyle bir duruma elverişli değildir. Anayasanın tümü son oylamada gösterme oy ile kabul olunmuştur. Böylece Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, anayasa değişikliği için bir usul belirlememekle birlikte normal usullerle kabul edilerek Türk anayasacılık hareketinin tek esnek anayasası olma özelliğini kazanmıştır¹¹⁸.

Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, fiilen tanınmayan Kanun-ı Esasi'nin yerine kabul edilmesine rağmen onun varlığını bütünüyle ortadan kaldırmamıştır. Hatta Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam Tevfik Paşa'ya yeni Anayasanın esaslarını bildirdiği telgrafında Kanun-ı Esasi'nin hükümlerinin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile çatışmadığı alanlarda geçerli olmaya devam edeceğini ifade etmiştir¹¹⁹. Bu durum ise iki anayasalı bir anayasal düzenin varlığına neden olmuştur. Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu, ortak ülküleri iktidarları sınırlamak olan dünya genelindeki anayasacılık hareketlerinden ayırarak ona sui generis, yani kendine özgü bir nitelik kazandıran bir diğer durum ise bu Anayasanın özünde kuruluş ile birlikte kurtuluş gayesinin de bulunmasıdır. Nihayetinde Anayasanın özgül kuvveti; yaklaşık üç yıllık uygulama döneminden çok daha ötede, kendinden önce elde edilen hukuki ve siyasi birikimin sonraki dönemlere aktarılması için uygun zemini hazırlaması, modern bir devletin kuruluşunu sağlaması ve hem sonraki anayasalara birçok kavramsal miras bırakması hem de yalnız özgün karakterinde birçok yeni kavram barındırması bakımından çok büyük niteliktedir. Bu Anayasa, TBMM'nin sorunlar dizgesi ve eylemsel reaksiyon süreçleriyle kazandığı meşruiyeti yasallıkla taçlandırarak hukuk devleti olma yolunda çok önemli bir adım atmasına ve asli kurucu iktidar sıfatının hukuk dünyasında da tescil edilmesine neden olmuştur¹²⁰.

¹¹⁶ Bülent Nuri Esen, *Türk Anayasa Hukuku*, (2. Baskı, Ayyıldız 1971) 63.

¹¹⁷ Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, *İlk Meclis: Milli Mücadele'de Anadolu*, (2. Bası, Çağdaş) 70.

¹¹⁸ Ergun Özbudun, *1921 Anayasası*, (ATAM 1992) 47-49.

¹¹⁹ Atatürk, *Nutuk* (n 48) 563.

¹²⁰ Gezer (n 56) 51.

3.4. Devlet Şeklinin Belirlenmesi

TBMM kuruluşundan itibaren ülke üzerindeki hükümlerlik gücünü İtilaf Devletlerine karşı açık ve askeri bir mücadeleyle, Osmanlı Devleti'ne karşı ise gitgide berraklaşan bir siyasi mücadeleyle kazanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda, TBMM Hükûmetince askeri mücadelenin kazanılmasının ardından İstanbul Hükûmetinin Lozan görüşmelerine TBMM Hükûmeti ile birlikte katılma istemi, o güne dek hukuken netlik kazanmayan hükümlerlik gücü konusunda TBMM'yi kesin bir karar vermeye sevk etmiştir¹²¹. Böylece iki gün süren görüşmelerin ardından saltanatın kaldırılması işlemiyle Osmanlı Devleti'nin varlığına resmen son verilmiştir. Bu işlem, TBMM'nin 1 Kasım 1922 tarihli, 308 nolu ve “Türkiye Büyük Millet Meclisinin, hukuku hâkimiyet ve hükümlerininin mümessili hakikisi olduğuna dair” başlıklı kararı¹²² ile gerçekleşmiştir:

*“Türk milleti Saray ve Babıâlinin hıyanetini gördüğü zaman Teşkilâtı Esasiye kanununu isdar ederek onun birinci maddesiyle hâkimiyeti Padişah'tan alıp bizzat millete ve ikinci maddesiyle icraî ve teşriî kuvvetleri onun yedi kudretine vermiştir. Yedinci madde ile de harp ilânı, sulh akdi gibi bütün hukuku hükümleriniyi milletin nefsinde cemeylemiştir. Binaenaleyh; o zamandanberi eski Osmanlı İmparatorluğu tarihe intikal edip yerine yeni ve millî bir Türkiye Devleti, yine o zamandanberi Padişahlık merfu olup yerine Türkiye Büyük Millet Meclisi kaim olmuştur”*¹²³.

308 nolu karar metnindeki ilgili ibareler, TBMM'nin asli kurucu iktidar sıfatını bizzat TBMM'nin tespitleriyle çok net şekilde ortaya koymaktadır. Bu karara göre Osmanlı Devleti'nin yıkılışı ve Türkiye Devleti'nin kuruluşu, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabulü sayesinde gerçekleşmiştir. Kararın devamındaki şu ifade ise Osmanlı saltanatının yok oluş sürecini 16 Mart 1920 tarihinden başlatmaktadır:

*“Binaenaleyh Türkiye halkı hâkimiyeti şahsiyeye müstenidolan İstanbul'daki şekli Hükûmeti 16 Mart 1336 dan itibaren ve ebediyyen tarihe müntakil addeylemiştir”*¹²⁴.

Bülent Tanör, 308 nolu karar ile devlet-hükümet ayrımının ortadan kalktığı ya da İstanbul Hükûmetinin 16 Mart 1920 tarihinden itibaren yok sayıldığı yorumlarını eleştirmiştir. Bu kararın devlet-hükümet ayrımına değil, Osmanlı Devleti ve Hükûmeti ile Türkiye Devleti ve TBMM Hükûmeti arasındaki

¹²¹ Nurten Çetin, “Lozan Barış Konferansı Arifesinde İstanbul-Ankara Münasebetleri ve İstanbul Hükûmeti'nin İstifası”, (2014) 4(7) Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 87, 90.

¹²² Turan (n 49) 279-280.

¹²³ TBMM ZC, (1, C. 24, İ. 3) 313.

¹²⁴ TBMM ZC, (1, C. 24, İ. 3) 314.

ikiliğe son verdiği; 16 Mart 1920 tarihinden itibaren yok sayılan kurumun ise yalnızca İstanbul Hükûmeti olmadığı, aynı zamanda Osmanlı Devleti ve saltanatı olduğunu vurgulamıştır¹²⁵. Bizim kanaatimizce karar metni, Tanör'ün birinci eleştirisini doğrulamaktadır. Zira Osmanlı Devleti'nin yıkılış ve Türkiye Devleti'nin kuruluş tarihi olarak Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği 20 Ocak 1921 tarihine yönelik çok net bir atıf bulunmaktadır. Bununla birlikte ikinci eleştiriye kısmen katılmaktayız. Zira TBMM Cumhuriyet'in ilanını, anayasa değişikliğine yönelik 364 sayılı Yasa'daki şu ibare ile gerçekleştirmiştir: “*Türkiye Devletinin şekli Hükümeti, Cumhuriyettir*”¹²⁶. Öğretide, devlet başkanının göreve geliş usulü bakımından devlet şekillerinin monarşi ve cumhuriyet olarak ikiye ayrıldığı kabul edilmektedir¹²⁷. Oysaki 308 nolu karar ve 364 sayılı Yasa metinleri, TBMM'nin dönemin terminolojisine göre cumhuriyeti ve monarşiyi bir “devlet şekli” olarak değil, “hükümet şekli” olarak tanımladığını göstermektedir. 308 nolu karar metninde Osmanlı Devleti'nin yıkılış tarihi olarak 20 Ocak 1921 tarihine işaret edilmesi göz önüne alındığında, 16 Mart 1920 tarihinde yok olduğu varsayılan ve “*hâkimiyeti şahsiyeye müstenidolan İstanbul'daki şekli Hükümet*” şeklinde ifade edilen kurumun Osmanlı Devleti değil, Osmanlı Devleti'nin devlet şekli olan Osmanlı saltanatı olduğu sonucuna ulaşmaktayız. Tüm bu tespitler ışığında 308 nolu kararın üç aşamalı bir tarihlendirmeyi ortaya çıkardığını görmekteyiz:

1. 16 Mart 1920: İstanbul'un işgali ile Osmanlı saltanatının yok oluşu,
2. 20 Ocak 1921: Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun Türkiye Devleti'ni kurmasının dolaylı sonucu olarak Osmanlı Devleti'nin yok oluşu,
3. 1 Kasım 1922: Osmanlı Devleti'nin ve Osmanlı saltanatının yok olduğunun hukuken tespiti.

8 Mayıs 1922 tarihli Kararname ile pasaportlardaki “*Nâm-ı nâmi-i hazret-i padişâhiye*” ibaresi yerine “*Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti*” ibaresinin konması¹²⁸ gibi örnekler de yukarıda ifade edildiği üzere 308 nolu kararın zaten olmuş bitmiş bir gerçeği ifade etmekten ibaret bulunduğunu göstermektedir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, saltanatın kaldırılma işleminden kısa süre önce Sadrazam Tevfik Paşa'ya gönderdiği telgrafta da, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ile şekli ve mahiyeti belirlenen yeni Türkiye Devleti'nin kurulduğundan beri Türkiye'nin geleceğine el koyduğunu, bundan sonra tek yetkilinin ancak TBMM Hükümeti olduğunu ve bunun bütün dünyaca bilindiğini¹²⁹ belirtmiştir.

¹²⁵ Bülent Tanör, *Kuruluş: Türkiye 1920 Sonraları*, (Cumhuriyet 1997) 19-20.

¹²⁶ TBMM ZC, (1, C. 24, İ. 3) 90.

¹²⁷ Kemal Gözler, “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, (1999) 54(1) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 51, 54.

¹²⁸ Seviğ (n 61) 42.

¹²⁹ Tevhid-i Efkâr, (4 Teşrin-i Sani 1338/4 Kasım 1922, nr: 3.533) 1; Peyam-ı Sabah, (4 Kasım

SONUÇ

Türkiye Devleti'nin kuruluşu, tesadüfi şartların bir araya gelmesiyle gerçekleşmiş anlık bir olgu değildir. Kuruluşun öyküsü, altı asırlık bir imparatorluğun emperyalist güçler tarafından tasfiyesi esnasında siyasal varlığı sonlandırılmak istenen Türk halkının bu sorunlar dizgesine karşı ortaya koyduğu eylemsel reaksiyonla yön bulmuştur. Makaledeki değerlendirmeler ışığında bu sürecin kronolojisini analiz ettiğimizde şu şekilde bir tablo ile karşılaşmaktayız:

23 Temmuz 1908-30 Ekim 1918: Geçmişini daha eskiye dayanmakla birlikte II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasına dek yaşanan ve sorunlar dizgesi olarak adlandırdığımız bu süreç, inşa ettiği yeni düşünce, yeni kadro ve yeni kitle unsurları ile yeni devlet tezinin sosyolojik ve siyasal temellerini oluşturmuştur.

30 Ekim 1918-16 Mart 1920: Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından İstanbul'un işgal edilmesine dek yaşanan ve yeni düşünce, yeni kadro ve yeni kitle unsurlarının işgal karşısında eylemsel reaksiyon geliştirmeye başladığı bu süreç, anayasayla kurulan temel organlarının etkinliklerini yitirmesi suretiyle Osmanlı Devleti'nin fiilen çöküşüne neden olmuştur.

16 Mart 1920-23 Nisan 1920: Anayasal sistemin dışında fiili bir olgu olarak ortaya çıkan ve İstanbul'un işgalinin ardından yayımladığı seçim genelgesi ile adeta egemenlik yetkisi kullanan bir organa dönüşen Heyet-i Temsiliye bu süreçte asli kurucu iktidar işlevini yerine getirecek olan TBMM'nin temel kuruluşunu sağlamıştır.

23 Nisan 1920-20 Ocak 1921: Temel kuruluşu Kanun-ı Esasi'ye aykırılıklar içermekle birlikte TBMM bu süreçte Kanun-ı Esasi'nin yürürlükten kaldırıldığına veya Osmanlı Devleti'nin tüzel varlığına son verildiğine ilişkin herhangi bir işlem gerçekleştirilmemiştir. TBMM kural olarak kendisini Kanun-ı Esasi ile bağlı saymış ve fakat Kanun-ı Esasi'ye uyulmadığı bazı durumlar da olmuştur. Milletvekillerinin Kanun-ı Esasi'yi tanımadıklarına ilişkin beyanları, TBMM'nin Kanun-ı Esasi'ye aykırı şekilde kabul ettiği anayasal nitelikteki yasalar ve nihayetinde "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihası" başlıklı anayasa tasarisinin TBMM'ye sunulmasıyla Kanun-ı Esasi'ye aykırı şekilde yeni bir anayasa yapımı sürecinin başlaması, yürürlükteki Kanun-ı Esasi bakımından bir anayasasızlaştırma süreci yaşanmasına neden olmuştur.

20 Ocak 1921: Osmanlı Devleti'nin çöküşü ve Kanun-ı Esasi'ye yönelik anayasasızlaştırma süreci nedeniyle oluşan hukuki boşluk, TBMM'nin kabul ederek yürürlüğe koyduğu Teşkilât-ı Esasiye Kanunu sayesinde doldurulmuştur.

TBMM bu Anayasa ile Türkiye Devleti'ni resmen kurmuş ve dolaylı olarak da Osmanlı Devleti'nin yıkılışını sağlamıştır.

1 Kasım 1922: TBMM 308 nolu kararıyla, eski devletin çöküş ve yeni devletin kuruluş sürecini özetleyen tespitlerde bulunmuştur. Bu karar, 16 Mart 1920'de İstanbul'un işgaliyle Osmanlı saltanatının yok olduğunu, 20 Ocak 1921'de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabulüyle Türkiye Devleti'nin resmen kurulduğunu ve Osmanlı Devleti'nin yok olduğunu 1 Kasım 1922 tarihinde tespit ederek hukuken ilan etmiştir.

23 Nisan 1920 ve 29 Ekim 1923 tarihleri, milli devletin kuruluş sürecine dair Türkiye'nin toplumsal hafızasına kazınmış iki önemli tarihtir. Nitekim 2429 sayılı ve "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" başlıklı Yasa da "29 Ekim" tarihini Devlet adına tören yapılabilen tek "ulusal bayram" olarak belirlemiş ve "23 Nisan" tarihine de diğer üç resmi bayramdan biri olarak yer vermiştir. 23 Nisan 1920 tarihi, asli kurucu iktidar işlevi görerek Türkiye Devleti'ni kuran ve yasama erki olarak görevine devam eden TBMM'nin göreve başlangıç tarihini, 29 Ekim 1923 tarihi ise TBMM'nin tali kurucu iktidar işlevi görerek Türkiye Devleti'nin devlet şeklini "Cumhuriyet" olarak belirlediği anayasa değişikliğinin tarihini ifade etmektedir. Oysaki Türkiye Devleti'nin gerçek kuruluş tarihi bu iki tarih de değil, "Türkiye Devleti" kavramına anayasal düzlemde ilk kez yer veren Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun kabul edildiği 20 Ocak 1921'dir.

Tüm bu bilgiler ışığında, ulusal bir hareketi kurtuluş ülküsünden kuruluş utkusuna kavuşturan TBMM'nin Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nu kabul ederek çöken bir devletin kuruluşunu yenilemek suretiyle asli kurucu iktidar sıfatına sahip olduğu tespit edilebilir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv ve Resmi Yayınlar

Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, 2(45).

TBMM ZC (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi)

TBMM ZC, (1, C. 1, İ. 1).

TBMM ZC, (1, C. 2, İ. 1).

TBMM ZC, (1, C. 3, İ. 1).

TBMM ZC, (1, C. 4, İ. 1).

TBMM ZC, (1, C. 5, İ. 1).

TBMM ZC, (1, C. 24, İ. 3).

TİTEA (Türk İnkılâp Tarih Enstitüsü Arşivi)

TİTEA, (Kutu no: 14, Belge no:3)

2. Süreli Yayınlar

Ceride-i Resmiye

Peyam-ı Sabah

Tevhid-i Efkâr

3. Kitaplar, Makaleler ve Tezler

Akın R, “1920’ler Anadolu’sunda Yerel Demokrasi Girişimi: İdare-i Kura ve Nevahi Kanunu Layihası”, (1996) (32) Toplumsal Tarih 31-41.

— —, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun Hukuk Tarihimizdeki Önemi” in Fethi Gedikli (ed), *I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri* (On İki Levha 2014) 509-607.

Akşin S, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, (Cilt: I) (İkinci Basım, Cem 1992).

Akyıldız A, “Meclis-i Meb’ûsan”, (2003) 28 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 245-247.

Akyol T, *Atatürk’ün İhtilal Hukuku*, (6. Baskı, Doğan 2012).

Arar İ, *Atatürk’ün Halkçılık Programı*, (Baha 1963).

Arsel İ, “Üçüncü Fransız Cumhuriyetinde Senato”, (1954) 11(1-2) Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 97-144.

Aslan Y, “I. Dönem TBMM’de “İcra Vekilleri Heyeti Riyaseti(Hükümet Başkanlığı)”nın Statüsü ve “TBMM Reisi”nin İcra İle İlgili Yetki ve Sorumluluğu”, (2000) 3(1) Atatürk Dergisi 61-66.

Atar Y, *Demokrasilerde Anayasal Değişmenin Dinamikleri ve Anayasa Yapımı*, (Mimoza 2000).

Atatürk K, *Nutuk*, (Cilt: I) (Onuncu Basılış, Millî Eğitim 1970).

— —, *Nutuk*, (Cilt: II) (Dokuzuncu Basılış, Millî Eğitim 1969).

Atay FR, *Batış Yılları*, (Pozitif 2012).

Batum S, *99 Soruda Neden ve Nasıl Çağdaş Bir Anayasa*, (On İki Levha 2009).

Berkes N, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Hazırlayan: Ahmet Kuyaş) (26. Baskı, Yapı Kredi 2018).

Bıyıklıoğlu T, “”Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi”nin Hukukî Statüsü ve İhtilâlcî Karakteri”, (1960) XXIV(96) Belleten 637-663.

Can O, “Anayasayı Değişirme İktidarı ve Denetim Sorunu” (2007) 62(03) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 101-139.

Çelik DB, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası*, (Yüksek Lisans Tezi) (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2002).

Çetin N, “Lozan Barış Konferansı Arifesinde İstanbul-Ankara Münasebetleri ve İstanbul Hükümeti’nin İstifası”, (2014) 4(7) Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi 87-113.

Çoker F, *Türk Parlamento Tarihi: Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919-1923*, (Cilt: I) (Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı 1994).

Demirel A, *Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup*, (İletişim 2020).

Dik E, “Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) “Köy” Sorunu”, (2016) 71(3) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 693-729.

Erdoğan M, *Anayasa Hukuku*, (Dördüncü Baskı, Orion 2007) 89.

— —, *Anayasal Demokrasi*, (12. Baskı, Siyasal 2015).

Eren A, “Büyük Millet Meclisinin Kurucu Niteliği”, (2020) 37(1) Anayasa Yargısı 33-76.

Erim N, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, (Cilt: 1) (TTK 1953).

Eroğlu O, “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, (2012) 12(Özel) Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 57-89.

Eroğul C, *Anatüzeğe Giriş*, (Altıncı Bası, İmaj 2000).

— —, *Anayasayı Değiştirme Sorunu*, (Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 1974).

Ertürk H, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yazan: Samih Nafiz Tansu) (Pınar 1964).

Esen BN, *Türk Anayasa Hukuku*, (2. Baskı, Ayyıldız 1971).

Ezherli İ, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, (TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu 1992).

Gezer E, *Türkiye’de Anayasa Hazırlama Süreçleri (1923-1982)*, (Yüksek Lisans Tezi) (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019).

Göyünç N, “Osmanlı’nın 700. Kuruluş Yıldönümünü Anarken”, (1999) (3), İslâm Araştırmaları Dergisi 1-7.

Gözler K, “1982 Anayasası Hâlâ Yürürlükte mi? Anayasasızlaştırma Üzerine Bir Deneme (Versiyon 4)”, <http://www.anayasa.gen.tr/anayasasizlastirma-v4.pdf> (30 Mayıs 2016).

— —, “Hukuk Açısından Monarşi ve Cumhuriyet Kavramlarının Tanımı Sorunu”, (1999) 54(1) Ankara Üniversitesi SBF Dergisi 51-62.

— —, *Anayasa Hukukunun Genel Esaslarına Giriş*, (8. Baskı, Ekin 2015).

— —, *Kurucu İktidar*, (2. Baskı, Ekin 2016).

Göztepe TM, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, (Sebil 1994).

Gözübüyük AŞ ve Kili S, *Türk Anayasa Metinleri*, (2. Bası, Siyasal Bilgiler Fakültesi 1982).

Güneş İ, “Teşkilati Esasiye Kanunu’nun (1921 Anayasası’nın) Yapılış Süreci”, (2020) 20(2) Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 233-256.

— —, “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, (2012) 41 Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi 593-596.

Halıcı Ş, “Birinci TBMM’de Mesleki Temsil Tartışmaları”, (2015) 15(31) Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 81-106.

Hazır H, *Anayasa Hukuku*, (Alter 2004).

Kaboğlu İÖ, *Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)*, (5. Baskı, Legal 2009).

Kafesoğlu İ, “Tarihte “Türk” adı”, (1966) 1(A 2) Reşid Rahmeti Arat İçin 306-319.

Karabekir K, *İstiklâl Harbimiz*, (Cilt: I) (2. Baskı, Yapı Kredi 2008).

Karaca TN, *Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri*, (TTK 2004).

Kubalı HN, *Anayasa Hukuku Dersleri: Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler*, (İÜHF 1971).

La Bigne de Villeneuve MD, *Éléments de Droit Constitutionnel Français*, (Marchal et Billard 1892).

Lane-Poole S, *The Story of the Nations: The Story of Turkey*, (T. Fisher Unwin 1893).

Memiş E, “1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Sorunu Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu”, (1988) 9(1-3) İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi 217-241.

Nadi Y, *Ankaranın İlk Günleri*, (Sel 1955).

Okday Ş, *Büyükbabam Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa*, (Bateş 1986).

Özbudun E, *1921 Anayasası*, (ATAM 1992).

- , *Türk Anayasa Hukuku*, (10. Baskı, Yetkin 2009).
- Parla T, “Cumhuriyet anayasalarında yasama-yürütme-yargı ilişkileri”, (1981/1982) (15-16) *Toplum ve Bilim* 76-89.
- Petrosyan YA, *Sovyet Gözüyle Jön Türkler*, (Bilgi 1974).
- Sarıhan Z, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü 2*, (Öğretmen Dünyası 1984).
- Selvi H ve Cırık B, *Millî Mücadelede TBMM’ye Anadolu’dan Çekilen Telgraflar*, (2. Baskı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu 2020).
- Seviğ VR, “23 Nisan 1919’dan 24 Nisan 1924’e Kadar Anayasa Hareketleri”, (1951) 8(1-2) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1-72.
- Şahin E, *Kurucu İktidar Politik Bir Yaklaşım*, (On İki Levha 2013).
- Şirin S, “1921 Teşkilâtı Esasiye Kanunu Çerçevesinde Kurucu İktidar Tartışması”, (2019) 8(16) *Anayasa Hukuku Dergisi* 359-408.
- Tanör B, *Kuruluş: Türkiye 1920 Sonraları*, (Cumhuriyet 1997).
- —, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, (19. Baskı, Yapı Kredi 2010).
- —, *Türkiye’de Kongre İktidarları (1918-1920)*, (4. Baskı, Yapı Kredi 2016).
- Teziç E, *Anayasa Hukuku*, (13. Bası, Beta 2009).
- Tunaya TZ, “T.B.M.M. Hükümetinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri”, (1958) 23(3-4) *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 227-247.
- —, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürkçülük*, (Yenigün 1997).
- —, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, (Cilt: II) (İkinci Baskı, Hürriyet Vakfı 1986).
- Turan Ş, *Türk Devrim Tarihi*, (Cilt: II) (Bilgi 1992).
- Turhan M, “Anayasaya Aykırı Anayasa Değişiklikleri” (1976) 33(1) *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 63-104.
- Unat FR, “Atatürk’ün Toplamak İstedığı “Meclis-i Müessisan”” (1957) XXI(83) *Bellekten* 483-487.
- —, “Türkiye Büyük Millet Meclisinin Birinci Devresinde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun Kurulması ve Çalışmalarına Ait Bazı Vesikalar”, (1944) III(13) *Tarih Vesikaları* 1-15.
- Velidedeoğlu HV, *İlk Meclis: Milli Mücadele’de Anadolu*, (2. Bası, Çağdaş).
- Yakut K, “Mütareke Dönemi’nde Yapılan Saltanat Şûrâları”, (2005) 21(61) *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 77-122.

